

Hans Rudi Fischer – Fritz B. Simon

ΣΥΓΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΥΠΕΡΣΥΓΚΕΙΜΕΝΙΚΟΤΗΤΑ
Παραλλαγές ενός θέματος στους Wittgenstein,
Schapp και Bateson*

Μετάφραση: Βικτωρία Νασούλη

1. Είσαγωγή

Στις εργασίες του Gregory Bateson – είτε είναι οι έρευνες για την ανάπτυξη των δομών καταγωγής στη Νέα Γουίνεα, είτε η επικοινωνία σε οικογένειες με σχιζοφρενείς [schizopräsente Familien], ή η μάθηση των δελφινιών ή οι ρίζες των οικολογικών κρίσεων – διακρίνεται ως λάιτ-μοτίφ τό έρώτημα σχετικά με την άμοιβαία σχέση των δομών τής γνώσης και των δομών του περιβάλλοντος: πώς σταθεροποιούνται και αλλάζουν αυτές κατά την άλληλεπίδραση [Interaktion] ύποκειμένου-περιβάλλοντος. Μέ έντελως παρόμοιο τρόπο, άν και όχι στον ίδιο βαθμό άναπτυγμένο, έμφανίζεται αυτό τό θέμα στον ύστερο Wittgenstein. 'Ο Wittgenstein προσδιορίζει τή φιλοσοφική δραστηριότητα ως ά-νάλυση τής γραμματικής που βρίσκεται στη βάση τής επικοινωνίας. 'Η σχέση γλώσσα-μορφή ζωής ή άλλιώς φυσική ιστορία παρουσιάζει γι' αυτόν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Καί ο Wittgenstein, όπως και ο Bateson, ξεκινά όχι από ένα μονόπλευρο καθορισμό, αλλά από μία άναδρομική σχέση μεταξύ των στοιχείων γλώσσα και μορφή ζωής. Στην οικολογική γνωσιοθεωρία που ά-νέπτυξε ο Bateson ή άρχή τής συγκεκριμενικότητας [Prinzip der Kontextualität] παίζει έναν αποφασιστικό ρόλο. Τό ίδιο ίσχύει για τή συνολική φιλοσοφία του Wittgenstein. Μία διερεύνηση των κεντρικών έννοιων στον Wittgenstein, τής έννοιας του γλωσσικού παιχνιδιού [Sprachspiel] και των συμφρασσιακών

* Τό άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στό *Grazer Philosophische Studien*, τόμ. 31 (1988), σελ. 59-83, με τόν τίτλο "Kontextualität und Transkontextualität. Variationen eines Themas bei Wittgenstein, Schapp und Bateson".

πλαισίων [Kontext], αποκαλύπτει μιὰ ἰσχυρή συγγένεια μετὰ τὴν ἔννοια τῶν “ἱστοριῶν” τοῦ Wilhelm Schapp καὶ τὴ λειτουργία τους ὡς πλαίσια ποῦ συγκροτοῦν τὸ νόημα [sinnkonstituierende Kontexte]. Μὲ ἐνδιαφέροντα τρόπο εἰσάγει ὁ Bateson στὸ τελευταῖο τοῦ βιβλίου τὸν ὄρο *ἱστορία*, ὅπως τὴν ἔννοεῖ ὁ Schapp, ὡς ἀρχὴ τῆς πνευματικῆς διαδικασίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς πληροφορίας [Informationsgewinnung] ἢ ἀλλιῶς τὴ συγκρότηση τοῦ νοήματος [Sinnkonstitution]. Ἔτσι σχηματίζεται μιὰ γέφυρα ἀπὸ τὸν Wittgenstein στὸν Bateson διαμέσου τῶν *ἱστοριῶν* τοῦ Schapp. Μέσω τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεκριμενικότητας ἀναδεικνύεται μιὰ μορφή συγγένειας ἀνάμεσα στὸν Wittgenstein καὶ τὸν Bateson, ποῦ δὲν παρατηρήθηκε μέχρι τώρα¹. Στὴ συνέχεια, θὰ περιγράψουμε ἐν συντομίᾳ τὴ σημασία καὶ τὴ λειτουργία τῆς ἀρχῆς τῆς συγκεκριμενικότητας στὴ σχέση τῆς μετὰ τὴν ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ παίγνιου στὸν Wittgenstein, γιὰ νὰ καταλήξουμε τελικὰ, περνώντας ἀπὸ τὴ φαινομενολογία τῶν ἱστοριῶν τοῦ Schapp, στὴν προσπάθεια τοῦ Bateson νὰ καταστήσει τὴν ἀρχὴ τῆς συγκεκριμενικότητας θεμέλιο λίθο μιᾶς νέας φιλοσοφίας τοῦ πνεύματος. Ἀντιστρόφως, θὰ πρέπει νὰ διερευνήσουμε ἐπίσης, ἂν καὶ πῶς, ὁ Wittgenstein καὶ ὁ Schapp πραγματεύονται αὐτὸ ποῦ ὁ Bateson ὅρισε ὡς ὑπερσυμφρασιακὸ φαινόμενο [transkontextuelles Phänomen]. Παράλληλα θὰ ἀντιπαραθέσουμε τὴν “ὑπερσυγκεκριμενικότητα” [Transkontextualität] στὸν Bateson μετὰ τὴ συζήτηση τοῦ Wittgenstein γιὰ τὰ ἀντιφατικὰ γλωσσικὰ παίγνια καὶ θὰ τὴ διασαφηνίσουμε ἐννοιολογικὰ.

2. Ἡ συγκεκριμενικότητα στὸν Wittgenstein: μεθοδολογικὴ ἀρχὴ τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης καὶ ἐμπειρικῆ-πρακτικῆ προϋπόθεση τῆς ἐπικοινωνίας

Ἡ σημασία καὶ ἡ λειτουργία τῆς ἔννοιας τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ἔχουν πρωταρχικὴ ἀξία γιὰ ὅλη τὴ φιλοσοφία τοῦ Wittgenstein. Εἶναι πάντως εὐκόλο στὶς *Φιλοσοφικὲς Ἐρευνες* νὰ ἀναγνωρίσουμε τὴ μεταβολὴ στὴ σκέψη τοῦ Wittgenstein ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ συναπαρτισμοῦ ἢ τῆς συνάφειας [Zusammenhangsprinzip], τὴν ὁποία υἱοθέτησε ἀπὸ τὸν Frege στὸ *Tractatus* (TLP 3.3), γιὰ τὴ “μορφή ζωῆς” ἢ “φυσικὴ ἱστορία” ὡς πλαίσια [Kontext] μετὰ τελικὴ ἰσχὺ. Γιὰ τὸ *Tractatus* (TLP), στὴν “ἀρχὴ τοῦ συναπαρτισμοῦ” τοῦ TLP

1. Ὁ Bateson γνώριζε προφανῶς μόνο τὸν πρῶμο Wittgenstein, τὸ βιβλίο τοῦ *Tractatus Logico-Philosophicus* (TLP). Σχετικὰ μετὰ τὴν ἐπιστημολογικὴ θεμελίωση τῆς θεωρητικῆς-ἐπικοινωνιακῆς προσέγγισης ὁ Bateson στηρίζεται ρητῶς στὸ TLP τοῦ Wittgenstein. Ὁ πυρήνας τοῦ ἐπιστημολογικοῦ τοῦ παραδείγματος, ποῦ ἀπαντᾶται καὶ στὸ TLP, εἶναι ἡ παραδοχὴ ὅτι οἱ θεωρίες, τὰ συστήματα γνώσης καὶ οἱ γλώσσες εἶναι συστήματα ἀναπαράστασης τῆς πραγματικότητας (πρβλ. σχετικὰ μετὰ αὐτὸ τίς ρητὲς ἀναφορὲς στοὺς Wittgenstein, Carnap καὶ Russell στὸ: G. Bateson καὶ J. Ruesch, *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*, New York 1951, 169-170, καὶ G. Bateson “Eine Theorie des Spiels und der Phantasie”, 1954, στὸ: G. Bateson, *Ökologie des Geistes*, Frankfurt/M. 1981, 241-261, 241).

3.3, ο Wittgenstein διατυπώνει τη θεωρία της προτεραιότητας της πρότασης σε σχέση με τὰ μέρη της, τὶς λέξεις². Στὴν πρώιμη μορφή τοῦ συγκειμενισμοῦ του καὶ μετὰ τὴν διάκριση τοῦ νοήματος τῆς πρότασης ἀπὸ τὴ σημασία τῶν λέξεων, ὁ Wittgenstein θεωρεῖ τὴν πρόταση ὡς συνάρτηση τῶν ἐκφράσεων πού ἐμπεριέχονται σὲ αὐτή. Ἐπομένως, τὸ ὄνομα (λέξη) πού ἀπομονώνεται ἀπὸ τὴν πρόταση δὲν ἔχει καμμία σημασία, γιατί τοῦ λείπει ἡ λογική μορφή, εἶναι “ἀκόρεστο” καὶ ἔχει συνεπῶς ἀνάγκη τὴν πρόταση, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἀποκτᾶ λογική μορφή καὶ μόνο μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο γίνεται σημεῖο μετὰ σημασία. Ἐκ τῆς μιάς, ἡ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ἐντὸς τοῦ ὑπολογιστικοῦ μοντέλου [Kalkülmodell] τοῦ *Tractatus* λειτουργοῦσε ὡς ἀρχὴ τῆς σύνθεσης γιὰ τὴ σημασιολογικὴ κατασκευὴ νέων προτάσεων καὶ μετὰ αὐτὸν τὸν τρόπο ἐπιλύει τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς δημιουργίας. Ἐκ τῆς ἄλλης, ἐναντι αὐτῆς τῆς σημασιολογικῆς-γενετικῆς [semantisch-generative] λειτουργίας κατασκευῆς, ἡ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων πληρεῖ τὴ λειτουργία μιᾶς γενετικῆς θεωρίας τῆς κατανόησης: μόνο στὴν πρόταση ἔχουν οἱ λέξεις ση-

2. Στὸ TLP 3.3 ἀναφέρεται ὅτι: “Μόνο ἡ πρόταση ἔχει νόημα· ἕνα ὄνομα ἔχει μόνο στό συναπαρτισμὸ τῆς πρότασης σημασία”. Ἡ φρεγγεϊανὴ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ἀπαντᾶται μετὰ διάφορες διατυπώσεις στό: Gottlob Frege, *Die Grundlagen der Arithmetik*, ἀνατύπωση, Darmstadt 1961, 60, 62, 102. Στὴ δευτερεύουσα βιβλιογραφία γιὰ τὸν Frege καὶ τὸν Wittgenstein διατυπώνονται διαφορετικὲς ἀπόψεις γιὰ τὸ ἂν πράγματι ὁ Frege ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὅπως τὸ προτείνει ἡ ἐρμηνεία τοῦ Wittgenstein. Δὲν χρειάζεται ἐδῶ νὰ ἐνδιαφεροῦμε περαιτέρω γι’ αὐτὴ τὴ διάσταση ἀπόψεων, γιατί ὁ Wittgenstein χρησιμοποίησε αὐτὴ τὴν ἀρχὴ μετὰ τὸ δικό του τρόπο, ἄσχετα ἂν κατάλαβε σωστά ἢ ὄχι τὸν Frege. “Ὅσον ἀφορᾷ τὸ συγκειμενισμό [Kontextualismus] τῶν γλωσσικῶν ἐκφράσεων, τὴν ἐξάρτησή τους ἀπ’ ὅλη τὴν πρόταση, ἔχει πρωτεύουσα σημασία στὴν ἰσομορφικὴ σκέψη τοῦ *Tractatus* ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ συναπαρτισμοῦ ἀπαντᾶται καὶ στὴν ὄντολογία τοῦ *Tractatus*. “Ὅπως ἡ ἐπιμέρους λέξη δὲν ἔχει ἔξω ἀπὸ τὴν πρόταση καμμία σημασία (μετὰ τὴν ἐννοια τῆς ἀναφορᾶς), ἔτσι καὶ τὸ ἀπλό ἀντικείμενο δὲν μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται ὡς σύστοιχο σημασίας [Bedeutungskorrelat] ἀπλῶν σημείων ἔξω ἀπὸ μιὰ κατάσταση πραγμάτων [Sachverhalt] (ὡς δυνατό “γεγονός” [Tatsache]): “Τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀνεξάρτητο, ἐφόσον μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται σ’ ὅλες τὶς δυνατὲς καταστάσεις [Sachlagen], ἀλλὰ αὐτὴ ἡ μορφή τῆς ἀνεξαρτησίας εἶναι μιὰ μορφή τῆς συσχέτισης [Zusammenhang] μετὰ τὴν κατάσταση πραγμάτων, μιὰ μορφή ἐξάρτησης. Εἶναι ἀδύνατο οἱ λέξεις νὰ ἐμφανίζονται μετὰ δύο διαφορετικὸς τρόπους, μόνες τους καὶ μέσα στὴν πρόταση” (TLP 2.0122). Σύμφωνα μετὰ τὴν ὄντολογία τοῦ *Tractatus*, οὔτε καὶ ὁ κόσμος ἀποσυντίθεται σὲ (ἀτομικά) πράγματα, ἀλλὰ ἀποσυντίθεται στόν ὄντολογικὸ βασικό σχηματισμὸ πού εἶναι τὸ γεγονός ὡς σύνδεση πραγμάτων: “Ὁ κόσμος εἶναι ἡ ὁλότητα τῶν γεγονότων, ὄχι τῶν πραγμάτων” (TLP 1.1). Ἀναγνωρίζουμε ἀπ’ αὐτὸ, μετὰ πόση συνέπεια ὁ Wittgenstein πραγματώνει τὴν ἰσομορφικὴ σκέψη τοῦ *Tractatus*. Ἡ ἀρχὴ τοῦ συναπαρτισμοῦ, ὡς συμπλήρωμα τοῦ συγκειμενισμοῦ στό γλωσσικὸ ἐπίπεδο, νοεῖται πραγματοποιούμενη καὶ στό ὄντολογικὸ ἐπίπεδο. Ἐτσι ἡ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων τοῦ TLP 3.3 ἀποδίδει στό γλωσσικὸ ἐπίπεδο μόνο τὴ λογικὴ μορφή τῶν ἀντικειμένων· ὅπως τὸ ἀντικείμενο μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται μόνο στὴν κατάσταση πραγμάτων ἢ στό γεγονός, ἔτσι καὶ ἡ λέξη ἔχει μόνο μέσα στὴν πρόταση σημασία.

μασία και μόνο στην πρόταση καθορίζεται ή σημασιολογική αξία των λέξεων στο γνωστικό επίπεδο [kognitiv] ή “κατανοείται”. Αυτές οι δύο όψεις της αρχής των συμφρασιακών πλαισίων είναι κεντρικές στην αντίληψη για τη γλώσσα στο *Tractatus*. Είναι οι δύο πλευρές μιᾶς γλωσσολογικής ἐπάρκειας [Kompetenz]³. Ἡ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων διατηρεῖ βέβαια ἕναν ἀποφασιστικὸ ρόλο καὶ γιὰ τὴν ὕστερη φιλοσοφία τοῦ Wittgenstein· ὡστόσο, στὸ μέτρο πού ἡ σκέψη του ὑφίσταται ἐν μέρει μιὰ θεμελιώδη μεταβολὴ ἀπομακρυνόμενῃ ἀπὸ τὴ δομικὴ-στατικὴ ἀπεικονιστικὴ σκέψη τοῦ TLP καὶ πλησιάζοντας τὴν κατασκευαστικὴ-δυναμικὴ σκέψη στὰ γλωσσικὰ παίγνια, ὑφίσταται καὶ ἡ ἀρχὴ τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων μιὰ οὐσιαστικὴ τροποποίηση. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ *Tractatus*, τὸ ὁποῖο ὀριοθετεῖ τὴν “πρόταση” ὡς πλαίσιο ἐντὸς τοῦ ὁποῖου οἱ λέξεις ἔχουν σημασία, τὴν ὕστερη φιλοσοφία τοῦ ὁ Wittgenstein ἐπεκτείνει τὰ ἐλάχιστα πλαίσια πού συγκροτοῦν τὴ σημασία (bedeutungskonstituierende Kontext) στὸ συστημικὸ “γλωσσικὸ παίγνιο”. Στὸν ὕστερο Wittgenstein ἡ κεντρικὴ ἰδέα γιὰ τὴ λειτουργία τῶν πλαισίων ἀνάγεται στὴ φάση τῆς μεταστροφῆς του. Στὶς *Φιλοσοφικὲς Παρατηρήσεις*, σύμφωνα μὲ τὴν ὕστερη θέση του σχετικά μὲ τὴ χρήση, [Gebrauchstheese] ἐρμηνεύει μὲ διαφορετικὸ τρόπο τὴ φρεγγενιανὴ ἀρχὴ τοῦ συναπαρτισμοῦ τοῦ TLP 3.3 καὶ θέτει ἔτσι τὸν θεμέλιο λίθο γιὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου: “Μία λέξη ἔχει μόνο στὸ σύνδεσμο τῆς πρότασης σημασία: αὐτὸ εἶναι, ὅπως θὰ λέγαμε, μιὰ ράβδος δὲν γίνεται μοχλὸς παρά μόνο κατὰ τὴ χρήση [im Gebrauch]. Μόνο ἡ ἐφαρμογὴ τὴν κάνει μοχλὸ” (PB Nr. 14). Ἐδῶ ἐκφράζεται ἤδη ἐν σπέρματι ἡ θέση σχετικά μὲ τὴ χρήση (θεωρία τῆς σημασίας σχετικά μὲ τὴ χρήση) τοῦ PU § 43. Συγχρόνως κατανοεῖται ἤδη ἡ γλώσσα ὡς πράξη καὶ τοποθετεῖται κατὰ τὴ χρήση στὸ πλευρὸ ἄλλων πράξεων. Ἐτσι ἡ σχέση γλώσσα-μορφὴ ζωῆς, ὅπως τὴ θεωρεῖ ὁ ὕστερος Wittgenstein, εἶναι κατανοητὴ ὡς τὸ συνεπὲς ἀποτέλεσμα μιᾶς συστηματικῆς ἀνάπτυξης τῆς ὑπόθεσης τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων σὲ σύνθεση μὲ τὴν ἀντίληψη γιὰ τὸ γλωσσικὸ παίγνιο. Καθὼς ἡ σύνδεση γλωσσικῆς καὶ μὴ γλωσσικῆς πράξης γίνεται συγκροτητικὴ γιὰ τὴ μεθολογία τῶν γλωσσικῶν παιγνίων, ἡ ὑπόθεση τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων τοῦ *Tractatus* ἐπεκτείνεται στὸ συνολικὸ βάθος [Hintergrund] τῆς γλώσσας καὶ διασαφηνίζεται μὲ τὴ σχέση γλώσσα-μορφὴ ζωῆς. Ἡ γλώσσα ἔρχεται σὲ πρῶτο πλάνο [in den Vordergrund] ὡς κοινωνικὴ πράξη, καθοριζόμενῃ ἀπὸ κανόνες [regelgeleitet]. Ἐτσι δὲν εἶναι μόνο μιὰ μεμονωμένη λέξη, μιὰ πρόταση ἕνα συμφρασιακὸ φαινόμενο [Kontextphänomen], ἀλλὰ ἐπίσης καὶ τὸ γλωσσικὸ παίγνιο καὶ ἡ γλώσσα. Ἐφόσον ὁ Wittgenstein ἐφαρμόζει τὸν συγκειμενισμό του ὄχι μόνο σὲ γλωσσικὲς πράξεις, ἀλλὰ τόσο σὲ πράξεις καὶ τρόπους συμπεριφορᾶς ὅσο καὶ σὲ ψυχο-

3. Σχετικά μὲ τὸ συγκειμενισμό τοῦ Frege καὶ τὴν κριτικὴ τοῦ Wittgenstein πρβλ. G.P. Baker καὶ P.M.S. Hacker, *Wittgenstein: Meaning and Understanding. Essays on the Philosophical Investigations*, Oxford 1983, 145-170.

λογικά φαινόμενα, αυτή ή αρχή ισχύει ως νοηματικό a priori [Sinnapriori] για όλες τις μορφές του ανθρώπινου πράττειν και κατανοεῖν. Πάντως –και αυτό είναι καθοριστικό– ή σκέψη της συγκειμενικότητας ἐλευθερώνεται στην ὕστερη φιλοσοφία ἀπό τις ὄντολογικές της συνέπειες και μεταβάλλεται σ' ἓνα πρωτογενές μεθοδολογικό αἴτημα τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης: “Λέμε πάντα: συνέχισε [weiter] νά κοιτᾶς γύρω σου!” (BGM 127). Δηλαδή, ἀπό τήν ἀναλυτική ὀπτική, οἱ σημασίες λέξεων, τό νόημα προτάσεων ἢ τρόπων συμπεριφορᾶς καθορίζονται μόνο σέ συνάρτηση μέ τά ἐκάστοτε συγκείμενα κατά τή χρήση [Gebrauchskontext]. Ἐπομένως ἡ χρήση τῆς γλώσσας, ἡ διεκπεραίωση μιᾶς πράξης καί ἄλλα παρόμοια ἐμφανίζονται κατ' ἀρχήν συνδεδεμένα μέ τά συγκείμενα [Kontextgebunden], ὥστε τό ὁμιλεῖν καί τό πράττειν, ὡς εἰδικά ἀνθρώπινες πράξεις, νά λειτουργοῦν μόνο ὡς στοιχεῖα ἑνός μορφικοῦ [gestalthaft] ὀρίζοντα, ὁ ὁποῖος παρέχει πάντα τά πλαίσια πού συγκροτοῦν τό νόημα [sinnkonstituierende Rahmen]. Τό ἴδιο ισχύει γιά κάθε κατανόηση ψυχολογικῶν φαινομένων καί αὐτό ἔχει κεντρική σημασία γιά τήν ψυχολογία καί τήν ψυχοπαθολογία. “Ὅταν ὁ Wittgenstein λέει: “Καί αὐτό πού συμβαίνει στό ἐσωτερικό, ἔχει μόνο στόν ροῦ τῆς ζωῆς σημασία”⁴, τονίζει καί γιά τά ψυχολογικά φαινόμενα τή σπουδαιότητα τῶν πλαισίων πού συγκροτοῦν τό νόημα στήν ἀνθρώπινη, διὑποκειμενικά δεσμευτική πράξη. Ἐπομένως ἡ ἀρχή τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ἐξελίσσεται ἀπό τή λειτουργία τῆς ὡς ἀρχή σύνθεσης καί κατανόησης τῶν γλωσσικῶν σημείων σέ ἀρχή μιᾶς γενικῆς σημασιολογίας τῆς συμπεριφορᾶς. Μέ αὐτή τήν ἔννοια εἶναι σημαντική καί γιά τήν κοινωνική ἐπιστήμη.

Κάνουμε τήν ἀνάγνωση τοῦ μεθοδολογικοῦ κατασκευάσματος γλωσσικό παίγνιο, πού εἶναι σημαντικό γιά τήν ὕστερη φιλοσοφία, ὡς “χαρακτηρισμό τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων” [Kontextmarkierung] μέ τήν ἔννοια τοῦ Bateson. “Ὅταν ὁ Wittgenstein ἀναφέρεται στά “γλωσσικά παίγνια” μέ τίς λέξεις “σκέφτομαι”, “γνωρίζω”, “πρόταση” κ.λπ., χαρακτηρίζει ἀπό μεθοδική σκοπιά τά συμφρασιακά πλαίσια ἐντός τῶν ὁποίων λειτουργοῦν αὐτές οἱ λέξεις καί ἐντός τῶν ὁποίων πρέπει νά λαμβάνει χώρα μιᾶ ἀνάλυση μέ νόημα. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ Wittgenstein χρησιμοποιεῖ τήν ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου προκειμένου νά ὀνομάσει πραγματικές ἐπικοινωνιακές ἐνότητες, “συστήματα τῆς συνεννόησης” (BB 121, PU 22,3), στά πλαίσια τῶν ὁποίων οἱ κινήσεις τοῦ παιχνιδιοῦ προσδιορίζονται γιά τούς ἴδιους τούς συμμετέχοντες. “Ἄν εἰσάγουμε ἐδῶ τό σημαντικό γιά τούς σκοπούς μας διαχωρισμό μεταξύ παρατηρητῆ καί συμμετέχοντος –κάτι στό ὁποῖο δέν προβαίνει ὁ Wittgenstein–, τότε μποροῦμε νά περιγράψουμε τήν ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου ὡς χαρακτηρισμό τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων σέ δύο ἐπίπεδα: α) ἀπό τήν ἀναλυτική προοπτική τοῦ παρατηρητῆ ἡ ἔννοια γλωσσικό παίγνιο χαρακτηρίζει τά ἐ-

4. Πρβλ. LSPP 913, παρατήρηση. Γιά τήν ψυχοπαθολογική διάσταση αὐτῆς τῆς παρατήρησης πρβλ. K.E. Bühler καί Hans R. Fischer, “Regelbegriff und Rationalität”· στό: R. Haller (ἐπιμέλεια ἐκδόσης), *Ästhetik*, Wien 1984, 246-249.

λάχιστα συμφραζόμενα, πού καθιστοῦν δυνατή τὴν ἐπιστημολογική-ἀνακατασκευαστική μέθοδο τῆς γλωσσικῆς ἀνάλυσης. Ὅσον ἀφορᾷ τὴ συμμετοχὴ σὲ γλωσσικά παίγνια πού χρησιμοποιοῦνται στὴν πράξη, ἰσχύει (β) ὅτι τὸ ἐκάστοτε γλωσσικό παίγνιο (ἐμπτυγμένο ἢ διαπτυγμένο) πρέπει νὰ σημειοδοτεῖται μὲ συμβατικό τρόπο, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ λαμβάνει χώρα μίᾳ συνεννόησι χωρὶς τριβές. Ὁ Wittgenstein χρησιμοποιεῖ μίᾳ δλόκληρη σειρά ἐννοιῶν βάσει οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων [familienähnlich] μὲ τὰ “συμφρασιακά πλαίσια”· σημαντικὴ εἶναι ἡ ἐννοια τῆς “κατάστασις”: “Ἔτσι οἱ λέξεις ‘εἶμαι ἐδῶ’ ἔχουν νόημα μόνο σὲ ὀρισμένους συναρτισμούς, ὄχι ὅμως, ὅταν τίς λέω σὲ κάποιον, ὁ ὁποῖος κάθεται ἀπέναντί μου καὶ μὲ βλέπει καθαρά, καὶ βέβαια, ὄχι γιατί εἶναι τότε περιττές, ἀλλὰ διότι τὸ νόημά τους δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κατάστασις, ἐνῶ χρειάζεται ἕναν τέτοιο προσδιορισμό” (ÜG 348).

Τὸ νόημα μιᾶς πρότασις δὲν μπορεῖ νὰ κατανοεῖται ἐξω ἀπὸ τὰ συγκροτητικά τῆς πλαίσια [konstituierende Kontext]: “Ἄν μένει ἀπομονωμένη ἐκεῖ, τότε θὰ ἔλεγα, δὲν γνωρίζω τί πραγματεύεται” (PU § 525). Σὲ κάθε πρότασι ἐντάσσεται μίᾳ προσδιορισμένη ἢ προσδιορίζουσα κατάστασις ἢ περιβάλλον, τὸ ὁποῖο ὡς συμφρασιακὴ διάστασις [kontextuelle Dimension] τῶν γλωσσικῶν πράξεων –προφορικῶν ὅπως καὶ γραπτῶν– δίνει “ζωή”, νόημα στὴν πρότασις ἢ ἀλλιῶς στὴν πράξη. Ἡ σκέψις τοῦ Wittgenstein ὅσον ἀφορᾷ τὰ συμφραζόμενα [kontextuelles Denken] διαφοροποιεῖται περαιτέρω, γιατί ἡ χρῆσις τῶν ἐννοιῶν περιβάλλον, βάθος, πνευματικὴ καλλιέργεια, τρόπος ζωῆς καὶ ἄλλων παρόμοιων τίς καθιστᾷ κατανοητές ὡς μεθοδικὰ ὄρια ὀριζοντίως διαφορετικῶν συμφρασιακῶν πλαισίων. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο θεωρούμενη καὶ ἡ μορφή ζωῆς – προαναστοχαστικός ὀρίζοντας [präreflexiver Horizont], μὲ ἔσχατη ἰσχύ τῆς γλώσσας καὶ τῆς συμπεριφορᾶς – ἐμφανίζεται ὡς συνεπὴς ἔκφρασις τοῦ συγκεκριμένου στὸν Wittgenstein. “Ἔτσι διαμορφωμένη ἢ ἀρχὴ τῆς συγκεκριτικότητις τίς γλωσσικὲς ἀναλύσεις τοῦ Wittgenstein κατανοεῖται ὡς *a priori* τῆς νοηματικῆς συγκρότησις [sinnkonstitutives A priori]· αὐτὸ ἰσχύει τόσο γιὰ τὸν ἀναλυτικὸ τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου, ὅσο ἐπίσης καὶ γι’ αὐτὸν πού ἐμπλέκεται στὴν ἐκάστοτε ἀλληλεπίδρασις. Καὶ αὐτὸ ἀποτελεῖ μίᾳ γραμματικὴ παρατήρησις γιὰ τὴν χρῆσις τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων καὶ τῶν συναφῶν ἐννοιῶν ἀπὸ τὸν Wittgenstein.

Σύμφωνα μὲ τὴ μεθοδικὴ διαφοροποίησις τοῦ ἐπιπέδου τοῦ παρατηρητῆ καὶ τοῦ συμμετέχοντος μποροῦμε νὰ καταλήξουμε ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο τοῦ Wittgenstein στὰ ἑξῆς δύο συνακόλουθα:

Πρῶτον: ὡς μεθοδικὸ αἴτημα γιὰ τὴ φιλοσοφία, τὴ φιλοσοφία τῆς γλώσσας καὶ τὴ γλωσσολογία, ἐπιβάλλεται νὰ μὴ ρωτᾷμε γιὰ τὴ σημασία ἢ τὸ νόημα ἀπομονωμένων σημείων ἢ προτάσεων, ἀλλὰ γιὰ τὴ λειτουργία τῶν σημείων μέσα στὰ πλαίσια κατὰ τὴ χρῆσις ἢ τὴν ἀλληλεπίδρασις [Gebrauchsbzw. Interaktionskontext]. Ἀπ’ αὐτὴ τὴν ὀπτική, κάθε ἀπόπειρα νὰ προσδιορισθοῦν οἱ σημασίες τῶν λέξεων ἢ τὸ νόημα τῶν προτάσεων καὶ πράξεων ἐξω ἀπὸ τὰ πλαίσια χρῆσις τους [Verwendungskontext], ἐμφανίζεται ἐλλιπὴς ὡς πρὸς τὰ συμφραζόμενα [Kontextdefizitäre] ἀνάλυσις, πού μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς

ἐπακόλουθο τή σύγχυση. Αὐτή εἶναι ἡ σχετική μέ τή φιλοσοφία λειτουργία τῆς μεθοδολογικῆς χρήσης τῆς ἀρχῆς τῆς συγκειμενικότητος ἀπό τόν Wittgenstein.

Δεύτερον: γιά τούς συμμετέχοντες στήν ἐπικοινωνία ἰσχύει ὅτι οἱ ἐπικοινωνιακές πράξεις τους ἔχουν νόημα μόνο σέ ὀρισμένους συναπαρτισμούς (ÜG 348). Ἐπομένως ὑπάρχουν ὅπουδήποτε πλαίσια ἢ καταστάσεις, πού δέν προσδίδουν κανένα “συγκεκριμένο” [bestimmte] νόημα σέ μιά ἀνακοίνωση. Πρέπει νά τεθεῖ σέ ἀντιστοιχία [Adäquatheit] ἡ σχέση ἑνός ὁμιλητικοῦ ἐνεργήματος καί τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων (γλωσσικοῦ παιγνίου), ἐντός τῶν ὁποίων αὐτό συντελεῖται, ἢ ἂν τό διατυπώσουμε διαφορετικά: γιά νά ἔχει νόημα ἕνα ὁμιλητικό ἐνέργημα (μιά κίνηση), πρέπει νά ἐντοπίζεται στό “σωστό” παιχνίδι (πλαίσια)⁵. Παρόμοια παραδείγματα παρουσιάζει ἡ ἀποκλίνουσα ἐπικοινωνία σέ οἰκογένειες “μέ σχιζοφρενεῖς”⁶, στά ὁποῖα τό ὁμιλητικό ἐνέργημα καί ἡ κατάσταση (συμφρασιακά πλαίσια) εἶναι ἀνόμοια [inkongruent]. Θά ἀποκαλέσουμε μὴ-προσδιοριστικά [nicht-determinierende] συμφρασιακά πλαίσια ἐκεῖνες τίς καταστάσεις, οἱ ὁποῖες δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο τό νόημα τῶν ὁμιλητικῶν ἐνεργημάτων. “Ἄν μιά πράξη ἢ ἕνα ὁμιλητικό ἐνέργημα διεκπεραιώνεται μέσα σέ τέτοια μὴ-προσδιοριστικά πλαίσια, τότε εἶναι κατ’ ἀρχὴν πολυσήμαντο καί ἐμφανίζεται κάτω ἀπό δεδομένες συνθῆκες ὡς μετατοπισμένο [verrückt]. Σ’ αὐτό θά χρειασθεῖ νά ὑπεισέλθουμε μέ περισσότερες λεπτομέρειες. Ἄς συγκρατήσουμε ὅμως ἐδῶ ὡς δεύτερη συνέπεια τοῦ συγκειμενισμοῦ τοῦ Wittgenstein γιά τό ἐπίπεδο τῆς πράξης τό ἑξῆς: μιά κίνηση τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι τότε μόνο κατανοητή γιά ἕναν συμπαίκτη τῆς ἐπικοινωνίας, ὅταν μπορεῖ νά ἐντάσσεται σέ σχέση μέ τά συμ-

φραζόμενα [kontextuell]: δηλαδή πρέπει νά μπορεῖ νά ἐντοπίζεται μέσα [innerhalb] σέ συμφρασιακά πλαίσια πού προσδιορίζουν τό νόημα [sinnbestimmende]. Αὐτό συνεπάγεται –ὅσον ἀφορᾷ τό ἐπίπεδο συμμετοχῆς τοῦ παίκτη τῆς γλώσσας– ὅτι σειρές πράξεων καί ἐπικοινωνίας δυνάμενες νά ὑπάρξουν ὡς γεγονότα, οἱ ὁποῖες διεκπεραιώνονται σέ μὴ-προσδιοριστικά πλαίσια, παραμένουν κατ’ ἀρχὴν σημασιολογικά ὑποπροσδιορισμένες [unterbestimmt].

Αὐτή εἶναι ἡ ἐμπειρικά κύρια λειτουργία τῆς ἀρχῆς τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων τοῦ Wittgenstein, ἰδιαίτερα γιά τή θεώρηση τῆς ἀποκλίνουσας ἐπι-

5. Παραβλέπουμε ἐδῶ τό γεγονός, ὅτι πρόκειται γιά μιά σχέση ὁμοιότητος [Kongruenzrelation] μεταξύ μιᾶς ἐπικοινωνιακῆς πράξης καί τῶν πλαισίων τῆς καί σ’ αὐτή τή σχέση τό πεδίο τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων δέν ὑπάρχει αὐτό καθ’ ἑαυτό [an sich]. Καί τά πλαίσια ἢ ἀλλιῶς ἡ κατάσταση, ἐντός τῆς ὁποίας λαμβάνει χώρα μιά ἐπικοινωνιακή πράξη, ὑπόκειται σέ κάποιο βαθμό στήν ἐρμηνευτική διαμόρφωση ἀπό τούς συμμετέχοντες στήν ἐπικοινωνία. Δικαίως ὁ Bateson τό ἐπισήμανε κατ’ ἐπανάληψη.

6. Γιά τίς ἐννοιες Kontext, Kontextmarkierung, schizo-präsent καί ἄλλες πρβλ. Fritz B. Simon καί Helm Stierlin, *Die Sprache der Familientherapie. Ein Vokabular*, Stuttgart 1984.

κοινωνίας. Έτσι μπορούμε νά κλείσουμε πρὸς τὸ παρὸν τὴ συζήτηση σχετικά με τὴ σκέψη τοῦ Wittgenstein γιὰ τὰ συμφραζόμενα, προκειμένου νά ἀσχοληθοῦμε πάλι με αὐτὴ στὴ σχέση της με τὴν “ὑπερσυγκειμενικότητα”, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ὁ Bateson. Στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο θὰ ἀποσαφηνισθεῖ ἡ συγγένεια μιᾶς ἀδίκως σχεδὸν λησιμονημένης φιλοσοφίας με τὴ θέση τοῦ Wittgenstein. Πρόκειται γιὰ τὴ φιλοσοφία τοῦ μαθητῆ τοῦ Husserl, Wilhelm Schapp.

3. Οἱ “ἱστορίες” ὡς χαρακτηρισμὸς τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ἢ ὡς φαινομενολογικὸ νοηματικὸ a priori

Πρῶτος ὁ Hermann Lübbe ἐπισήμανε τὴ μεθοδικὴ ἐγγύτητα με τὸν ὄρο γλωσσικὸ παίγνιο, πού εἶναι θεμελιώδης γιὰ τὴν ὕστερη φιλοσοφία τοῦ Wittgenstein⁷. “Ὁ Schapp ἀναφέρεται σὲ ‘ἱστορίες’ ἐκεῖ ἀκριβῶς πού ὁ Wittgenstein κάνει λόγο γιὰ ‘γλωσσικά παίγνια’. Καί τὰ δύο ἀλληλοσυμπληρώνονται: τὰ γλωσσικά παίγνια κατανοοῦνται ἀπὸ τίς ἱστορίες καί οἱ ἱστορίες μέσα σὲ αὐτά”. Ἡ ταυτότητα, τὴν ὁποία ὑπαινίσσεται ἐσφαλμένα ὁ Lübbe σ’ αὐτὸ τὸ χωρίο, δέν ὑπάρχει στὴν πραγματικότητα, ἀλλὰ ὑπάρχει μιὰ ὁλόκληρη σειρά ἀπὸ ὁμοιότητες τῶν “ἱστοριῶν” τοῦ Schapp με τὰ “γλωσσικά παίγνια”. Στὴ βασικὴ φαινομενολογικὴ κατάσταση, ὁ Schapp θεωρεῖ ὅτι τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἐμπλεγμένο σὲ ἱστορίες⁸. Τὰ γλωσσικά παίγνια γιὰ τὸν Wittgenstein καί οἱ ἱστορίες γιὰ τὸν Schapp εἶναι ρητῶς πρωτογενῆ φαινόμενα (*Urphänomene*)⁹. Ὅπως τὸ διαπιστώσαμε ἤδη, τὸ γλωσσικὸ παίγνιο στὸν Wittgenstein ὡς “πρωτογενὲς φαινόμενο” δηλώνει τὰ τελικά ἐνιαῖα συμφρασιακά πλαίσια, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος, σκεπτόμενος καί ὁμιλῶν, ἀναφέρεται στὸν κόσμο καί στὸν ἑαυτό του μέσῳ τῶν ἐνεργειῶν του. Τὰ γλωσσικά παίγνια εἶναι λοιπὸν οἱ τελικοὶ ὀρίζοντες τῆς γλωσσικῆς νοηματικῆς συγκρότησης, οἱ ὁποῖοι δέν μποροῦν νά καταστοῦν ὑπερβατοὶ με νόημα γνωσιοκριτικά.

Στὸν Schapp οἱ ἱστορίες ὡς “πρωτογενῆ φαινόμενα” δηλώνουν ἐπίσης τὰ συμφρασιακά πλαίσια με τελικὴ ἰσχὺ καί ἀποτελοῦν ἓνα χαρακτηρισμὸ τοῦ ἐλάχιστου νοηματικοῦ ὀρίζοντα [Sinnhorizont], στὸν ὁποῖο ἡ γλώσσα καί ἡ πράξις –καί ἐπομένως ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος– γίνονται κατανοητά. Ἱστορίες ὁ-

7. Πρὸβλ. H. Lübbe, “Sprachspiele und Geschichten, Neopositivismus und Phänomenologie im Spätstadium”, στὸ: H. Lübbe, *Bewußtsein in Geschichten*, Freiburg 1972, 81-114, 113.

8. W. Schapp, *In Geschichten verstrickt*, Leer 1953 (στὸ ἐξῆς: VG καί ἀριθμὸς σελίδας)· καί W. Schapp, *Philosophie der Geschichten*, Hamburg 1959 (στὸ ἐξῆς: PGe καί ἀριθμὸς σελίδας).

9. Στὸν Schapp ἀναφέρεται ὅτι: “Οἱ ἱστορίες εἶναι γιὰ μᾶς πρωτογενῆ φαινόμενα...” (PGe XIV)· στὸν Wittgenstein ἀναφέρεται ὅτι: “Τὸ λάθος μας εἶναι νά ἀναζητᾶμε μιὰ ἐξήγηση ἐκεῖ ὅπου θὰ ὀφείλαμε νά θεωροῦμε τὰ γεγονότα ὡς ‘πρωτογενῆ φαινόμενα’, δηλαδή νά ποῦμε: αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ παίγνιο παίζεται” (PU § 654) (πρὸβλ. σχετικά με αὐτὸ ἐπίσης ÜG 559).

νομάζει ο Scharr σύμφωνα με την κοινή χρήση της γλώσσας (“διηγοῦμαι μιὰ ἱστορία”, “βιώνω μιὰ ἱστορία”, κ.λπ.) τὰ πλαίσια τοῦ βιώματος, τῆς ἀντίληψης, τῆς γνώσης καί τῆς διήγησης, τῶν ὁποίων ἡ μορφικὴ ὁλότητα –ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὑποκειμένου– εἶναι ἐγγυημένη μόνο ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι κάποιος “ἐμπλέκεται” σὲ αὐτή. Ἔτσι ὁ κόσμος δέν κεῖται ἔναντι τοῦ ὑποκειμένου ὡς συντεθειμένο, ἀντικειμενικὸ συμπλήρωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου οἱ “ἱστορίες” ἔχουν τὴ θέση τους, ἀλλὰ ἀντίστροφα, ὁ κόσμος εἶναι προσιτὸς μόνο μέσα ἀπὸ τὴν ἀφηγηματικὴ ἐνότητα καί ὁλότητα τῶν ἱστοριῶν. Στὴν προσπάθειά του νὰ λύσει τίς ἀπορίες τῆς χουσερλιανῆς φιλοσοφίας τοῦ χρόνου καί τῆς συνείδησης (–μεταξὺ ἄλλων τὸ πρόβλημα τοῦ τρόπου τοῦ εἶναι [Seinsweise] τοῦ εἶδους [Eidos] ὡς συστοίχου (νοήματος) τῆς ἀποβλεπτικῆς [intentionale] πράξης (νόησης) καί τὸ ἐρώτημα σχετικὰ μετὰ τὴν ἐνότητα τοῦ φαινομενολογικοῦ ὑποκειμένου–), ὁ Scharr ἐπιχειρηματολογεῖ στὸ ἐπίπεδο τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας, με ἐντελῶς ἀνάλογο τρόπο μετὰ τὸν Wittgenstein, ἐνάντια στὸν πλατωνικὸ ἐννοιολογικὸ ρεαλισμὸ [Begriffsrealismus]¹⁰. Ὡστόσο, θὰ ἐπικεντρώσουμε ἐδῶ τὴν προσοχή μας στὸν βασικὸ ὄρο “ἱστορία” τοῦ Scharr καί ἔτσι σὲ μιὰ ἐννοια συγγενὴ βάσει οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων μετὰ τὸ γλωσσικὸ παίγνιο· κατ’ ἀντιστοιχία μποροῦμε νὰ παραβλέψουμε τὰ πλαίσια τοῦ προβλήματος τῆς φαινομενολογίας¹¹.

Ὁ Scharr, σύμφωνα μετὰ τὴν προσέγγισή του, μεταβάλλει τὴν ἐννοια τοῦ πράγματος [Ding] στὴν ἐννοια τοῦ πράγματος-πρός-τί [Wozuding] (παράλληλα μετὰ τὸ διαθέσιμο [Zuhandene] τοῦ Heidegger) καί καθιστᾷ σ’ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἤδη ἐννοιολογικὰ σαφές, ὅτι ἡ ὄντολογία μετὰ τὴν κλασικὴ ἐννοια δέν μπορεῖ πιά νὰ γίνεται, παρά μόνο ὡς λειτουργικὴ [funktionale] ὄντολογία στὰ πλαίσια ἱστοριῶν πού εἶναι γραμμένες μέσα στὸν χρόνο [zeitlich verfasste]. Μοχλός, σφυρί, τμήματα κ.λπ. κατὰ τὸν Scharr εἶναι πράγματα-πρός-τί, τὰ ὁποῖα εἶναι πάντοτε συνδεδεμένα σὲ ἱστορίες· σὲ ἱστορίες, οἱ ὁποῖες ὡς πλαίσια χρήσης προσδιορίζουν τὸ πρόσ-τί [Wozu] αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ἀκόμα καί αὐτὰ τὰ πράγματα στὸ εἶναι τους. Ἡ κατανόηση καί χρήση τέτοιων πραγμάτων-πρός-τί ἔχει τὴ θέση τῆς σὲ αὐτὴ τὴ σχετικὴ μετὰ τὴν ἐμπειρία ὁλικότητα [Totalität], τὴν ὁποῖα ὁ Scharr ὀνομάζει ἱστορία. Κατ’ αὐτόν, ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὰ πράγματα-πρός-τί, ἰσχύει μετὰ ἀνάλογο τρόπο καί γιὰ τίς γλωσσικὲς ἐκφράσεις. Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς θέσης τοῦ Scharr μποροῦμε νὰ ἀναγνωρίσουμε μιὰ σαφὴ παραλληλία μετὰ τὸ συγκειμενισμὸ στὸν Wittgenstein καί τὴν (ἔστω ἀσυνεχῆ) ἐργαλιακὴ (ὄχι αἰτιοκρατικὴ!) κατανόησή του τῆς γλώσσας. Ἡ συγγένεια τῶν θέσεων ἐκδηλώνεται καί στὴ χρήση ὁμοίων βιταλιστικῶν

10. Πρβλ. σχετικὰ μετὰ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ H. Lübke γιὰ τὸ ἐμπλεγμένο σὲ ἱστορίες εἶναι [Verstricktsein in Geschichten] τοῦ Scharr: “Das Ende des phänomenologischen Platonismus”, στὸ: *Tijdschrift voor Philosophie* 3/1954, 639-666.

11. Ἡ βασικὴ ἰδέα, πού ὀδήγησε στὴν ἐννοια τοῦ Wittgenstein “βάσει οἰκογενειακῶν ὁμοιοτήτων” [Familienähnlichkeit], ἀπαντᾷται καί στὸν Scharr. Πρβλ. σχετικὰ μετὰ αὐτὸ PGe 28, 136-137 καί VG 70, 174-175.

μεταφορῶν. Ὁ Scharr ξεκινᾷ ἀπό τό ὅτι μιά λέξη ἢ μιά πρόταση “ἀποκτᾷ τόν σταθερό της τόπο μόνο μέσα σέ μιά ἱστορία καί ἔτσι παίρνει μέρος στό ἰδιαίτερο εἶναι τῆς ἱστορίας, ἀλλά καί ὅτι, ὅταν ἀποσπᾶται ἀπό τόν ζωντανό ροῦ τῆς ἱστορίας, παύει νά εἶναι ἀντικείμενο ἔρευνας ἔξω ἀπό τήν ἱστορία” (VG 176, ὑπογρ. ἀπό τούς συγγραφεῖς). Εἶναι λοιπόν ἐντελῶς σαφές ὅτι κατά τόν Scharr ὁ ὅρος “ἱστορία” χαρακτηρίζει τά πλαίσια πού συγκροτοῦν τό νόημα ὅπως καί τό “γλωσσικό παίγνιο” γιά τόν Wittgenstein. Γιά τόν Scharr οἱ ἱστορίες εἶναι, κατά κάποιο τρόπο, τό ἐλιξήριο τῆς ζωῆς λέξεων καί προτάσεων ἢ σημείων μέ σημασία γενικά. “Ἡ πρόταση ἢ, ἄς ποῦμε καλύτερα, οἱ λέξεις ἀποκτοῦν σταθερότητα μόνο στήν πορεία μιᾶς ἱστορίας· ὅταν τή βγάλουμε μέ τήν τσιμπίδα ἀπό τήν ἱστορία, παραιτεῖται ἀπό τό πραγματικό της εἶναι, πεθαίνει τήν ἴδια στιγμή” (PGe 151, ὑπογρ. ἀπό τούς συγγραφεῖς). Ἀπό τήν πληθώρα τῶν παράλληλων θέσεων πού μᾶς προσφέρονται στόν Wittgenstein θά θέλαμε νά διαλέξουμε μόνο μερικές καί νά τίς ἀντιπαραθέσουμε μέ τήν θέση τοῦ Scharr. “Οἱ λέξεις ἔχουν σημασία μόνο στόν ροῦ τῶν σκέψεων καί τῆς ζωῆς” (Z 173) ἢ “Κάθε σημεῖο φαίνεται νεκρό ὅταν εἶναι μόνο του. Τί τοῦ δίνει ζωή; Ζεῖ κατά τή χρήση” (PU § 432). Μποροῦμε νά προσθέσουμε ἀκόμη καί ἄλλα πολλά χωρία. Γιά τόν Wittgenstein, ὅπως καί γιά τόν Scharr, ἡ ἀρχή τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων λειτουργεῖ πρωτογενῶς ὡς μεθοδολογικό αἷτημα. Ἡ συγγένεια τῶν μεθόδων τους θά γίνει σαφής καί σέ ἄλλα σημεία· παραδείγματος χάριν ἐκεῖ, ὅπου ὁ Scharr χαρακτηρίζει τή μέθοδό του ὡς ζωτομία, σέ ἀντίθεση κατά κάποιο τρόπο μέ τήν παραδοσιακή φαινομενολογία – ἢ μέ ἄλλες τυπικές – σημασιολογικές προσεγγίσεις, οἱ ὁποῖες ἀναλύουν μόνο τό “νεκρό” ὁμοίωμα “πρόταση” (PGe 323). Αὐτή ἡ μέθοδος βρίσκεται σέ πλήρη ἀντιστοιχία μέ τήν προσπάθεια τοῦ Wittgenstein νά ἀναλύσει τή σημασία ἢ τό νόημα σημείων κατά τή χρήση τῆς γλώσσας στήν πράξη. Στόν Wittgenstein τό σημεῖο ζεῖ κατά τή χρήση καί μέσῳ τῆς χρήσης. Ὡς ἐκ τούτου καί ἡ μέθοδος τῆς ἔρευνας του εἶναι κατανοητή ὡς ζωτομία τῆς χρήσης τῆς γλώσσας στήν πράξη. Ὁ Scharr ἀπορρίπτει ἐπίσης μιά θεώρηση τῶν γλωσσικῶν σημείων, πού εἶναι ἐλλιπής ὡς πρός τά συμφραζόμενα ἢ ἀλλιῶς ὑπερβατική ὡς πρός τίς ἱστορίες [geschichtentranszendente], γιατί αὐτό ὀδηγεῖ, κατ’ αὐτόν, ὅπως καί κατά τόν Wittgenstein, σ’ ἕναν ἀπαράδεκτο ἐννοιολογικό ρεαλισμό. Ὅπως ὁ Wittgenstein ὑποστηρίζει, ὅτι μιά συστηματικά περιοριστική θεώρηση τῆς πρότασης δέν μπορεῖ νά συλλάβει τό νόημα τῆς πρότασης (PU § 525), ἔτσι καί κατά τόν Scharr μιά ἀπομονωμένη πρόταση εἶναι “ἀνέστια” [heimatlos], ψάχνει μιά θέση μέσα σέ μιά ἱστορία: “Ἄλλά ὅταν θέλει κανεῖς νά τή διερευνήσεις ὡς πρόταση καθεαυτή [an sich] καί δι’ αὐτή [für sich], διατρέχει τόν κίνδυνο, νά διερευνᾷ κάτι, τό ὁποῖο δέν ὑπάρχει καθόλου” (VG 176). Ἐντελῶς παρόμοια λέει ὁ Wittgenstein ὅτι θά μπορούσαμε νά ἐπινοήσουμε γιά μιά τέτοια πρόταση ἕνα γλωσσικό παίγνιο, τά συμφρασιακά πλαίσια μέσα στά ὁποῖα παίζει ἕνα καθορισμένο ρόλο: “Θά μπορούσα ἀκόμα καί νά ἐπινοήσω ἕνα συναπαρτισμό γι’ αὐτήν” (PU § 525).

Ἡ σύγκριση κατέστησε σαφές, πῶς τό γλωσσικό παίγνιο πρέπει νά γίνεται κατανοητό στόν Wittgenstein, ὡς συγκροτητική ἐνότητα, στήν ὁποία οἱ ἐν-

νοιες ή τά σημεία αποκτοῦν τή σημασία καί τή λειτουργία τους, ὅπως στόν Schapp ἡ *ἱστορία* εἶναι ὁ νοηματικός ὀρίζοντας λέξεων καί προτάσεων ἢ ἀλλιῶς τοῦ κόσμου. "Ὅπως γιά τόν Wittgenstein δέν ὑπάρχει κανένα εἶναι πού μποροῦμε νά τό συναγάγουμε μέ νόημα ἔξω [ausserhalb] ἀπό τά γλωσσικά παίγνια, ἔτσι δέν ὑπάρχει στόν Schapp κανένα εἶναι ἀνθρώπου καί πράγματος (σημείου) πού μπορεῖ νά κατανοεῖται ἔξω ἀπό τίς ἱστορίες. Ἡ χουσερλιανή ἐποχή [Epoché] ἐγκαταλείπεται ἀπό τόν Schapp καί λαμβάνεται ἡ ριζικά ἀντίθετη θέση: πέρα [jenseits] ἀπό τίς ἱστορίες δέν ὑπάρχει κανένας "κόσμος τῶν οὐσιῶν [Wesen]" τῶν πραγμάτων "καθεαυτῶν": ἔτσι ἐγκαταλείπεται ὀριστικά ὁ "φαινομενολογικός πλατωνισμός" (Lübbe). Οὔτε γιά τήν ἀντίληψη τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου ὑπάρχουν οὐσίες [Wesenheiten] πού πορεύονται ἀπό μόνες τους μέ ταυτόσημο τρόπο καί εἶναι ὑπερβατικές ὡς πρός τό γλωσσικό παίγνιο [Sprachspieltranszendente], στίς ὁποῖες ἀναφέρονται ἐννοιες, οὔτε γιά τόν Schapp ὑπάρχουν αὐτές οἱ ἀν-ἱστορικές, μὴ-ἐμπειρικές, ἀλλά πραγματικές-a priori οὐσίες, στίς ὁποῖες ἀναφέρεται ὡς σέ τελικές ἐνότητες σημασίας τό ἀποβλεπτικό ἐνέργημα τῆς χουσερλιανῆς φαινομενολογίας. Κατά τόν Wittgenstein ἡ "οὐσία" ἐκφράζεται στή γραμματική, δηλαδή στούς κανόνες τοῦ ἐκάστοτε γλωσσικοῦ παιγνίου, τῶν ἐκάστοτε ἔγκυρων συμφραστικῶν πλαισίων. Ἐπομένως ἀποσπᾶ τήν οὐσία ἀπό τό καθεαυτό εἶναι τῆς [An-sich-sein] καί ἀποφεύγει, ὅπως καί ὁ Schapp, ἕναν πλατωνικό ἀναδιπλασιασμό τοῦ κόσμου. Ἐτσι περιγράψαμε ἐπαρκῶς γιά τοὺς σκοπούς μας τήν ἀναλογία τῶν ἱστοριῶν καί τῶν γλωσσικῶν παιγνίων.

Συνοψίζοντας λοιπόν μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι: τόσο τό γλωσσικό παίγνιο ὅσο καί οἱ ἱστορίες μποροῦν νά κατανοοῦνται ὡς χαρακτηρισμοί μιᾶς βασικῆς ἀνθρωπολογικῆς κατάστασης ἐννόητης ἀναφορᾶς στόν κόσμο¹². "Ἄν ἀπ' αὐτό συναγάγουμε ἀφαιρετικά ὅτι ὁ Wittgenstein στήν ἐννοια τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου τονίζει πρῶτα ἀπ' ὅλα τόν χαρακτήρα πράξης τῆς γλώσσας ὡς κοινωνικῆς ἀλληλεπίδρασης, τότε μποροῦμε νά ἀποδώσουμε τήν παραλληλία μέ τόν Schapp ὡς ἀκολουθῶς: ἐκεῖ ὅπου ὁ Wittgenstein μέ κέντρο βάρους τή συγχρονικότητα –χωρίς νά ἀρνεῖται τήν ἱστορική καταγωγή [Historizität] τῆς γλώσσας– ἀναφέρεται στό γλωσσικό παίγνιο, ὁ Schapp κάνει λόγο γιά ἱστορίες τονίζοντας ἔμμεσα τή διαχρονικότητα (τόν ὀρίζοντα [Horizontalität] ἢ τήν ἱστορικότητα [Geschichtlichkeit]), χωρίς νά παραβλέπει τή συγχρονικότητα σέ δευτερεύουσες καί παράλληλες ἱστορίες.

Τόσο τό γλωσσικό παίγνιο ὅσο καί οἱ ἱστορίες λειτουργοῦν μεθοδολογικά ὡς θεμελιώδεις ἐννοιες γιά τήν σήμανση ἑνός πρωτογενοῦς φαινομένου τῆς

12. Ὁ Thomas Rentsch προσπαθεῖ στά πλαίσια τῆς φιλοσοφικῆς ἀνθρωπολογίας νά προσδιορίσει τήν a priori μορφή ἐκείνης τῆς ἀνθρώπινης θεμελιώδους κατάστασης, τήν ὁποία ὁ Wittgenstein ὀνομάζει γλωσσικό παίγνιο καί ὁ Schapp ἱστορία. T. Rentsch, *Heidegger und Wittgenstein*, Stuttgart 1985. Ἐξετάζει ἐπίσης ἐν συντομία τίς ἱστορίες τοῦ Schapp. Πρβλ. T. Rentsch, στό ἴδιο, 11-15. Γιά τή σχέση τοῦ Schapp καί τοῦ Husserl πρβλ. Martin Wälde, *Husserl und Schapp*, Basel/Stuttgart 1985.

άνθρωπινης επικοινωνίας: δηλαδή της διαμόρφωσης του νοήματος [Sinngestaltung] από τα συμφρασιακά πλαίσια και της νοηματικής ισχύος [Sinngeltung] στα συμφρασιακά πλαίσια. Και οι δύο έννοιες κατανοούνται βασικά ως χαρακτηρισμοί των συμφρασιακών πλαισίων, ως κατηγορία κοινή στον παρατηρητή της επικοινωνίας και στον συμμετέχοντα· καθορίζουν τα ελάχιστα πλαίσια ενός νοηματικού όριζοντα και γι' αυτό χαρακτηρίζουν ένα νοηματικό a priori. Πέρα απ' αυτόν τον νοηματικό όριζοντα (ή αλλιώς: τα συμφρασιακά πλαίσια) δεν έχει κανένα νόημα να αναζητήμε μεμονωμένες "καθεαυτές" σημασίες. Το βασικό όντολογικό ερώτημα θεωρείται και στίς δύο φιλοσοφίες κατ' αρχήν έλλιπές ως προς τα συμφραζόμενα, γιατί προσπαθεί να υπερβεί τον νοηματικό όριζοντα πού έχει την απόλυτη τελική ισχύ (ιστορία/γλωσσικό παίγνιο). Γι' αυτόν τον λόγο, αυτό τό ερώτημα απορρίπτεται ή παραπέμπεται πάλι στίς ιστορίες ή στα γλωσσικά παίγνια.

Ούτε στον Scharr λοιπόν οι θεωρήσεις των φαινομένων πού υπερβαίνουν την ιστορία έχουν κατ' αρχήν νόημα, γιατί υπερπηδούν τά νοηματικά a priori ή συμφρασιακά πλαίσια (ιστορία) και έλλείπει συμφραζομένων δεν μπορούν να προσδιορισθούν νοηματικά. "Ας στραφοδμε τώρα στην άποψη του Bateson για τον συκειμενισμό.

4. 'Η συκειμενικότητα στον Bateson

Στήν "οϊκολογική γνωσιοθεωρία" του ό G. Bateson αναπτύσσει την αρχή της συκειμενικότητας και την καθιστά κεντρικό αξίωμα για την κατανόηση της εξέλιξης. 'Η αρχή των συμφρασιακών πλαισίων σέ μιά παραλλαγή της θεωρίας των πληροφοριών αποτελεί τό θεμέλιο της κεντρικής θέσης του, ότι ή πνευματική διαδικασία συνίσταται στην εκτόπιση της τυχαίας όργάνωσης, δηλαδή στην αύξηση της άρνητικής έντροπίας [Negentropie] ή αλλιώς της πληροφορίας. Διότι, έφόσον ή πληροφορία είναι μιά διαφορά, ή όποία παράγει μιά διαφορά (Bateson), κάθε διαφορά κατά τίς επικοινωνιακές διαδικασίες δημιουργείται κατ' αρχήν σέ πλαίσια, πού μόνο αυτά καθιστούν τή διαφορά διαφορά. Κατά τον Bateson αυτό είναι μιά βασική αρχή για την εξέλικτική άπόκτηση της γνώσης [Erkenntnisgewinn]. 'Ο Bateson ύποστηρίζει άρχικά την αρχή της συκειμενικότητας όχι σχετικά μέ τή νοηματική συγκρότηση γλωσσικών πράξεων και έπομένως όχι μέ την έννοια ενός είδικά άνθρωπολογικού βασικού προτύπου –όπως ό Scharr και ό Wittgenstein–, αλλά ως καθολική-έξελικτική αρχή για τον σχηματισμό δομών και όργανώσεων. Δεν μάς ένδιαφέρει έδω ή συκειμενικότητα ως γενική αρχή της εξέλιξης, αλλά τό ερώτημα, πώς ό Bateson συλλαμβάνει αυτή την ιδέα όσον άφορā τή γλώσσα και την πράξη.

Σέ σχέση μέ τά προηγούμενα, μάς έκπλήσσει τό ότι ό Bateson θεματοποιεί στό τελευταίο του βιβλίο και τή συκειμενικότητα γλωσσικών εκφράσεων και εισάγει τον όρο ιστορία, άκριβώς όπως τον άποσαφηνίσαμε στή φαινομενολογία του Scharr. Παράλληλα, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι ό Bateson δεν γνώρισε τή σχεδόν λησμονημένη στή Γερμανία φιλοσοφία του

Schapp' γι' αυτόν τόν λόγο μπορούμε νά αποκλείσουμε μιά άμεση έπιρροή. 'Ο Bateson εισάγει αυτή τήν έννοια άκόμη και για μιά ιστορία. "Έτσι, ρώτησε κάποιος έναν ύπολογιστή, άν ύπολόγιζε στό γεγονός, ότι κάποτε θά μπορούσε νά σκέφτεται ὅπως ένα άνθρωπο ὄν. 'Ο ύπολογιστής ανέλυσε άμέσως μετά τίς δικές του ύπολογιστικές διαδικασίες και τύπωσε τελικά τήν πρόταση: "Αυτό μου θυμίζει μιά ιστορία"¹³.

Μιά *Ιστορία* είναι κατά τόν Bateson "ένas μικρός κόμβος ή πλέγμα τοῦ εἶδους σύνδεσης, τήν ὁποία χαρακτηρίζουμε ὡς σπουδαιότητα (Relevanz)... Καί άκόμα ή σύνδεση τῶν ἀνθρώπων, ή ὁποία προκύπτει ἀπό τό γεγονός ὅτι ὄλοι σκέφτονται μέ τή βοήθεια ἱστοριῶν (διότι ὁ ὑπολογιστής εἶχε ἀσφαλῶς δίκαιο. 'Ακριβῶς ἔτσι σκέφτονται οἱ ἄνθρωποι)"¹⁴. "Ὅπως γιά τόν Schapp, ἔτσι και γιά τόν Bateson ή σκέψη λαμβάνει χώρα μέσα σέ ἱστορίες. Στό μέτρο πού γιά τόν Bateson ή "πνευματική διαδικασία" νοεῖται ὡς κοσμική και ὄχι ὡς γνήσια ἀνθρώπινη ἀρχή ὀργάνωσης και τό "πνεῦμα" γίνεται κατανοητό ὡς ἐξελικτικό σύστημα γιά τήν ἀπόκτηση τῆς πληροφορίας, ἔτσι γίνεται και ή σκέψη μέ τή βοήθεια ἱστοριῶν χαρακτηριστικό στοιχεῖο ὄλων τῶν πνευματικῶν διαδικασιῶν. "Ὅπως ὁ Bateson χρησιμοποιεῖ τήν έννοια τῶν ἱστοριῶν, τή συνδέει στενά μέ τίς έννοιες *συμφρασιακά πλαίσια* και *σπουδαιότητα* (Relevanz). Σπουδαιότητα ὑπάρχει μόνο στά πλαίσια μιᾶς ἱστορίας, και ἀπ' αυτό γίνεται σαφές, ὅτι και ή "ἱστορία" χρησιμοποιεῖται ὡς χαρακτηρισμός τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων.

Κατά τόν Bateson, οἱ ὄροι "ἱστορία" και "συμφρασιακά πλαίσια" είναι συνυφασμένοι και τό καθιστᾶ σαφές: "Χωρίς συμφρασιακά πλαίσια δέν ἔχουν οἱ λέξεις και οἱ πράξεις ἀπολύτως καμμία σημασία. Αυτό δέν ἰσχύει μόνο γιά τήν ἀνθρώπινη ἐπικοινωνία μέ λέξεις, ἀλλά και γιά κάθε ἐπικοινωνία γενικά, γιά ὄλες τίς πνευματικές διαδικασίες, γιά κάθε πνεῦμα, άκόμη και αυτό, τό ὁποῖο ὑπαγορεύει σέ μιά θαλάσσια ἀνεμώνη, πῶς νά μεγαλώνει, και στήν ἀμοιβάδα, ποιά πρέπει νά είναι ή ἐπόμενη κίνησή της"¹⁵. 'Εφόσον ὁ Bateson βλέπει σέ ὄλόκληρο τό βασίλειο τῆς βιοσφαίρας ἐπικοινωνιακές διαδικασίες ἐν ἐνεργεία, διαδικασίες ἀπόκτησης και ἐπεξεργασίας τῆς πληροφορίας, ή ἀρχή τῆς συγκειμενικότητας γίνεται μιά ὄντολογική βασική πρόταση τῆς "οἰκολογίας τοῦ πνεύματος" γενικά.

Στόν Wittgenstein ὅπως και στόν Schapp διαπιστώσαμε ὡστόσο ὅτι ὁ συγκειμενισμός τους φτιάχτηκε στά μέτρα τῆς νοηματικῆς συγκρότησης τοῦ κόσμου μέ τή μεσολάβηση τῆς γλώσσας και γι' αυτό ἀποκτᾶ ἀναμφισβήτητα έναν ἀνθρωπολογικό προσανατολισμό. 'Αντίθετα, ὁ ἐπιστήμονας Bateson

13. Πρβλ. G. Bateson, *Natur und Geist*, Frankfurt/M. 182, 22, και Fritz B. Simon, *Der Prozess der Individuation*, Göttingen 1984, κεφ. 11.

14. G. Bateson, *Natur und Geist*, ὄ.π., 23.

15. G. Bateson, *Natur und Geist*, ὄ.π., 25. 'Ο Bateson γράφει ἐπίσης: "Και τελικά ή διαμόρφωση ἀπό τά συμφρασιακά πλαίσια δέν είναι παρά μιά ἄλλη ἐκφραση γιά τή γραμματική" (28).

διευρύνει –σύμφωνα με την “πνευματική διαδικασία” ὅπως τήν κατανοεῖ ὁ ἴδιος– τήν ἀρχή τῆς συγκεκριμεινικότητας καθιστώντας τήν σημασιολογικό ἀξίωμα γιά τήν ἐπικοινωνία ὁλόκληρης τῆς βιοσφαίρας. Βεβαίως δέν εἶναι ἐδῶ τόσο προσεκτικός ὅπως οἱ φιλόσοφοι Scharr καί Wittgenstein, οἱ ὁποῖοι –ἀντίθετοι πρὸς μιὰ ἀστόχαστη ὑποστασιοποίηση [Ontologisierung]– συνέλαβαν τίς θεμελιακές καταστάσεις γλωσσικό παίγνιο καί ἱστορίες ὡς προοπτικές, πού μόνες καθιστοῦν δυνατό τό νόημα καί ὡς διωποκειμενικά πλαίσια χαρακτηρίζουν τῆς *Societas humana*. Διότι, γιά τόν Bateson, ἡ ἀρχή τῆς συγκεκριμεινικότητας δέν εἶναι μόνο ἓνα ὑποκειμενικό-ἀνθρωπολογικό προσχέδιο γιά τή συγκρότηση καί κατανόηση τῆς διαμόρφωσης καί τῆς διαμεσολάβησης τοῦ νοήματος, ἀλλά εἶναι ἓνα ἀντικειμενικά δεδομένο στοιχεῖο τῆς ἀποκτικῆς τῆς πληροφορίας γενικά. Μέχρι αὐτό τό σημεῖο, ὁ Bateson μέ τή χρήση τῆς σκέψης “μέσα σέ ἱστορίες” προχωρᾷ πέρα καί ἀπό τή φιλοσοφία τῶν ἱστοριῶν τοῦ Scharr, διότι ὁ Scharr –καί σ’ αὐτό παραμένει φαινομενολόγος– ξεκινᾷ φυσικά ἀπό τό φαινομενολογικό ὑποκείμενο, πού συγκροτεῖ καί συλλαμβάνει τό νόημα μέσα σέ ἱστορίες. Στόν Scharr, μιὰ θαλάσσια ἀνεμώνη παραδείγματος χάριν, ἐμφανίζεται σέ μιὰ ἱστορία, μόνον ἐφόσον πέφτει στήν ὀπτική ἐστία τοῦ φαινομενολογικοῦ ὑποκειμένου καί μόνο τότε εἶναι οὐσιαστικό στοιχεῖο ἑνός μορφικοῦ ὅλου μιᾶς ἱστορίας. Ἀκόμη πιό σαφῆς καθίσταται ἡ διαφορά μέ τήν ἐννοια τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου τοῦ Wittgenstein. Ἡ θαλάσσια ἀνεμώνη ἐμφανίζεται σέ γλωσσικά παίγνια, πού παίζει ὁ ἄνθρωπος· ἡ ἴδια δέν παίζει κανένα γλωσσικό παίγνιο· εἶναι μόνο ἀντικείμενο σ’ ἓνα γλωσσικό παίγνιο.

Ἀλλά –θά ἔπρεπε νά πεῖ κανείς– καί ἡ θαλάσσια ἀνεμώνη ἐπικοινωνεῖ μέ τό περιβάλλον της, δέν παίζει βέβαια κανένα γλωσσικό παίγνιο καί δέν “σκέφτεται” μέσα σέ ἱστορίες, δέχεται ὅμως πληροφορίες ἀπό τή βιοσφαίρα καί δίνει πληροφορίες σέ αὐτήν. Καί ὅταν ὁ Bateson ἀποδίδει καί στή θαλάσσια ἀνεμώνη μιὰ “σκέψη” μέσα σέ ἱστορίες, ἐννοεῖ αὐτό μόνο: καί αὐτή γιά νά μπορεῖ νά δέχεται καί νά ὀργανώνει πληροφορίες, πρέπει νά τίς ὀργανώνει σέ σχέση μέ τά συγκεκριμένα. Ἀκριβῶς αὐτό τό στοιχεῖο προσπαθεῖ νά συλλάβει ὁ Bateson. Γι’ αὐτό ὁ συγκεκριμεινισμός του δέν εἶναι ἀπλή μεθοδολογική ἀρχή τῆς συγκρότησης τοῦ νοήματος (πληροφορίας), ἀλλά ὄντολογικό δεδομένο κάθε ἐπικοινωνιακῆς ἢ ἀλλιῶς πνευματικῆς διαδικασίας. Ἐδῶ ὁ Bateson σκέφτεται ὅπως καί ὁ Wittgenstein στό *Tractatus*, ὅπου ἡ ἀρχή τοῦ συναπαρτισμοῦ νοεῖται καί σέ ὄντολογικό ἐπίπεδο¹⁶. Συνεπῶς ἡ ἀρχή τῶν συμφραστικῶν πλαισίων γίνεται στόν Bateson ἀρχή τῆς “πνευματικῆς διαδικασίας”, ἀρχή τοῦ ἔμβιου γενικά. Μέ τόν ὄρο “πνευματική διαδικασία” ἐννοεῖ λοιπόν

16. Ἡ σκέψη τοῦ Bateson εἶναι στραμμένη πρὸς τή θεωρία τῶν τύπων καί γι’ αὐτό εἶναι ἱεραρχική· σκέφτεται μέ μεταδομές. Ὁ Wittgenstein ἀντίθετα –ὡς πρῶτος κριτικός τῆς θεωρίας τῶν τύπων τοῦ Russell– σκέφτεται κυρίως μή-ἱεραρχικά, ἑτεραρχικά [heterarchisch] ἢ τοπολογικά, καί μάλιστα ὅπως τό ὑπαγορεύουν οἱ ἐννοιες τοῦ ἔξω [ausser], τοῦ μέσα [innen], τῶν ὁρίων [Grenze], κ.λπ.

όχι μόνο τήν ανθρώπινη όργάνωση καί έπεξεργασία τής πληροφορίας, αλλά όλες τίς κατ' άρχήν έπικοινωνιακές διαδικασίες στή φύση, έπομένως καί αυτές ένός μονοκύτταρου μέ τό περιβάλλον του. "Έτσι διατυπώνεται στή γένεσή της μιá σύγχρονη παραλλαγή μιáς μονιστικής φιλοσοφίας του πνεύματος. 'Ο Bateson, όρίζοντας τό πνεύμα ως άρχή τής όργάνωσης, ξεπερνά τόν διισμό ανάμεσα στό πνεύμα καί τήν ύλη. Μέσω αυτού ανακαλύπτει ένα πεδίο άνάλυσης, πού περιλαμβάνει πνευματικές καί ύλικές διαδικασίες. 'Η ένότητα πνεύματος καί φύσης καί αυτό πού όνομάζει *οίκολογία του πνεύματος* καθίστανται δυνατά μέσω αυτής τής *βασικής μονιστικής θέσης*. Θα έπικεντρώσουμε τώρα τήν προσοχή μας σ' αυτό πού ό Bateson προσπαθεϊ νά συλλάβει μέ τήν έννοια τής "ύπερσυγκειμενικότητας".

5. 'Η ύπερσυγκειμενικότητα, ή μή-πληρότητα [Unvollständigkeit] καί ή έξέλιξη νέων γλωσσικών παιγνίων

"Όπως τό δείξαμε, οί Wittgenstein, Schapp καί Bateson έκπροσωπούν τό συγκειμενισμό ό καθένας μέ διαφορετικό τρόπο. 'Ενώ ό Schapp καί ό ύστερος Wittgenstein τοποθετούν τό κέντρο βάρους στή μεθοδολογική λειτουργία αυτής τής άρχής, στόν Bateson γίνεται αυτή όντολογική άρχή για τήν άπόκτηση τής πληροφορίας. 'Αλλά ό Wittgenstein στίς άναλύσεις του ξεκινά έπίσης από τή χρήση τής γλώσσας στήν πράξη καί ανακαλύπτει ότι, πέρα από τήν άρχή τής συγκειμενικότητας, ύπάρχει ή δυνατότητα πλαισίων πού προκύπτουν από καταστάσεις [situative], τά όποια δέν προσδιορίζουν τό νόημα ένός γλωσσικού παιγνίου, έτσι ώστε αυτό νά παραμένει άσαφές ως πρός τό νόημά του¹⁷. 'Εφόσον κατανοήσαμε τό γλωσσικό παίγνιο καί ως χαρακτηρισμό τών συμφρασιακών πλαισίων, αυτή ή δυνατότητα *σημασιολογικού ύποπροσδιορισμού* [Unterbestimmtheit] ισχύει έπίσης για μεμονωμένες κινήσεις καί στό γλωσσικό παίγνιο. Δηλαδή τό γλωσσικό παίγνιο μπορεί νά είναι πλαίσια πού δέν προσδιορίζουν, καί αυτό καθίσταται σαφές κυρίως στά *όρια του παιχνιδιού*. 'Ο Wittgenstein συζητά αυτά τά όρια του παιχνιδιού προπάντων σέ σχέση μέ τήν αντίφαση, τό παράδοξο [Paradoxie] καί τή μαθηματική μή-πληρότητα. 'Ακριβώς έδώ, μπορούμε νά δούμε μιá στενή θεματική σχέση μέ τή θεωρητική-έπικοινωνιακή ψυχιατρική, όπως θεμελιώθηκε μεταξύ άλλων από τόν Bateson. Κεντρικό έννοιολογικό κατασκευάσμα για τή θεωρία τής σχιζοφρένειας, πού ανέπτυξαν ό Bateson καί οί συνεργάτες του, ήταν τό *double-bind* [διπλή δέσμευση]¹⁸. Μέ αυτόν τόν όρο χαρακτηρίζουμε ένα πρότυπο έπικοινωνίας μεταξύ τουλάχιστον δύο προσώπων, τό όποιο οί συγγραφείς περιέγραψαν κατ' άρχάς ως παθογενές. 'Ο πυρήνας μιáς κατάστασης

17. Πρβλ. ÜG 348 κ.έ., 464, 469, όπου ό Wittgenstein συζητά τέτοιου είδους συμφρασιακά πλαίσια, πού είναι μή-προσδιοριστικά ως πρός τό νόημα μιáς πρότασης.

18. Πρβλ. G. Bateson καί συνεργάτες, "Vorstudien zu einer Theorie der Schizophrenie", 1954, στό: G. Bateson, *Ökologie des Geistes*, ό.π., 270-301.

double-bind είναι μία αντιφατική διαταγή για δράση ή γενικότερα: ένα αντιφατικό γλωσσικό παίγνιο, τό όποιο δέν έπιτρέπει στό άτομο πού έμπλέκεται σέ αυτό (“θύμα”) νά προσδιορίσει μέ νόημα μία κίνηση στό παιχνίδι και μία λιστα έτσι, ώστε νά μπορεί νά δράσει ανάλογα. Άργότερα ό Bateson διαφοροποίησε περαιτέρω και θεμελίωσε τό double-bind ως είδικό πρότυπο έπικοινωνίας. Σύμφωνα μέ αυτό, ένα double-bind έγκείται επίσης στό έξής: τά συμφραζόμενα και οί ρητοί χαρακτηρισμοί τών συμφραζομένων (παραδείγματος χάριν “Αυτό είναι τώρα παιχνίδι”)—τά όποια μέ τή σειρά τους έχουν σημασία μόνο μέσω κάποιων συμφρασιακών πλαισίων— είναι συνυφασμένα μέ τέτοιο τρόπο, ώστε νά δημιουργοῦνται αντιφατικότητες μέσω τής αυτοαναφορᾶς [Selbstreferenz]. Η κατάσταση ως όλον συνεπώς γίνεται συμφρασιακά πλαίσια πού δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο. Κατά τήν έπικοινωνία μπορούν λοιπόν νά βιώνονται ρήγματα στό πλέγμα τής δομής τών πλαισίων, μέ τή μορφή, ότι δέν είναι σαφές, ποιό από τά δύο (ή περισσότερα) γλωσσικά παίγνια παίζεται τή δεδομένη στιγμή (παραδείγματος χάριν “είρωνεία”/“σοβαρότητα”): τότε μία έκφραση μπορεί νά αναγνωρίζεται ως στοιχείο ενός τμήματος δύο τουλάχιστον γλωσσικών παιγνίων και αυτό σημαίνει τό νόημα τής ανακοίνωσης δέν μπορεί νά όρισθεί μέ μονοσήμαντο τρόπο. Όταν όμως ή κατάσταση έξακολουθεί νά είναι τέτοια, ώστε νά μήν μπορεί νά ύπάρχει ή νά μήν έπιτρέπεται ή έπικοινωνία σχετικά μέ αυτή (μεταεπικοινωνία), τότε πρόκειται για ένα “double-bind”.¹⁹

Κατά τόν Bateson, τέτοιου είδους δομές έπικοινωνίας προωθοῦν αυτό που όνομάζει *υπερσυμφρασιακά* σύνδρομα. Αὐτά είναι τρόποι συμπεριφορᾶς, ό όποιοι προκύπτουν ως αποτέλεσμα συμφρασιακών πλαισίων πού δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο. Έχουμε ήδη δείξει ότι, σύμφωνα μέ τόν Wittgenstein, τέτοιες κινήσεις ή αλλιώς μηνύματα έχουν νόημα μόνο στό έκάστοτε παιχνίδι (ως χαρακτηρισμό τών συμφρασιακών πλαισίων) και ότ προτάσεις, οί όποιες δέν χρησιμοποιοῦνται κατάλληλα και μέ μονοσήμαντο τρόπο σ’ ένα ήδη καθορισμένο γλωσσικό παίγνιο πού προσδιορίζει τό μήνυμα, γίνονται στό παιχνίδι *άλογες* [unsinnige] ή παράδοξες κινήσεις: κάτι ανάλογο ίσχύει και για μή-γλωσσικούς τρόπους συμπεριφορᾶς. Κατά τόν Bateson, τέτοιου *υπερσυμφρασιακοί* τρόποι συμπεριφορᾶς είναι προσπάθειες ατόμων νά διαφύγουν τήν παράδοξη κατάσταση στήν όποία είναι έμπλεγμένα: τά πρότυπα συμπεριφορᾶς πού προκύπτουν έδώ μπορούν νά είναι για τό ίδιο τό ύποκείμενο καταστρεπτικές ή δημιουργικές δυνατότητες λύσης του παράδοξου παιχνιδιού. Μία πληθώρα παραδειγμάτων τέτοιων πλαισίων πού δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο βρίσκεται στά “Koans”, πού αναπτύχθηκαν από τή βουδιστική παράδοση του Zen, και μοιάζουν στή δομή με

19. Πρβλ. G. Bateson, “Double-bind”, 1969, στό: G. Bateson, *Ökologie des Geistes*, 353-362, 358 κ.ε. και του δίου: “Die logischen Kategorien von Lernen und Kommunikation”, 1964, στό: G. Bateson, *Ökologie des Geistes*, ό.π., 278.

τό κλασικό double-bind. Τέτοια *Koans* παρουσιάζουν για τόν μαθητή του βουδισμού Zen μιά λογικά ασύμμετρη [inkommensurable] κατάσταση, ή όποία του δίνει τή δυνατότητα νά απελευθερωθεῖ από τά δεσμά τῆς ὀρθολογικότητας καί νά φθάσει ἔτσι στό “satori” (ἐκλαμψη). Ὁ Bateson ἀναφέρει τό ἀκόλουθο Koan ὡς double-bind: ὁ δάσκαλος λέει στόν μαθητή του: “Ἄν πεῖς, αὐτό τό ραβδί εἶναι ἀληθινό, θά σέ κτυπήσω. Ἄν πεῖς, αὐτό τό ραβδί δέν εἶναι ἀληθινό, θά σέ κτυπήσω. Ἄν σωπάσεις, θά σέ κτυπήσω”²⁰. Μιά δημιουργική λύση ἑνός τέτοιου double-bind –ὅπως τήν ἀναφέρει ὁ Bateson θά ἦταν παραδείγματος χάριν, ἂν ὁ μαθητής πάρει τό ραβδί ἀπό τό δάσκαλό του καί τό κομματιάσει καί ἔτσι φθάσει στό satori. Μιά ἄλλη παραλλαγή λύσης τέτοιων καταστάσεων θά ἦταν ἡ ἀποδιοργανωτική, παθολογική λύση, πού βρίσκουμε σύμφωνα μέ τόν Bateson στή σχιζοφρένεια. Καί οἱ δύο δυνατότητες λύσης τέτοιων καταστάσεων ἀνήκουν στήν κατηγορία αὐτῶν πού ὁ Bateson περιγράφει ὡς ὑπερσυμφρασιακές. Ἐτσι τά ὑπερσυμφρασιακά σύνδρομα εἶναι κατανοητά ὡς ἀποτελέσματα καταστάσεων, στίς ὁποῖες συνυφαίνονται συστηματικά μηνύματα μέ συμφρασιακά πλαίσια πού δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο. Μέ ἄλλα λόγια, εἶναι ἡ ἐκβαση τῆς προσπάθειας, νά δράσει κανεῖς σέ ἕνα γλωσσικό παίγνιο, στό ὁποῖο οἱ κανόνες πού συγκροτοῦν τό νόημα (γραμματικές προτάσεις) εἶναι μπερδεμένοι ἢ καλύτερα δέν μποροῦν νά ἐφαρμοστοῦν.

Στά πλαίσια τοῦ συγκειμενισμοῦ στούς Schapp, Wittgenstein καί Bateson, πού συζητήσαμε μέχρι τώρα, τό φαινόμενο τῆς ὑπερσυγκειμενικότητας εἶναι ἐνδιαφέρον ἀπό διπλή ἄποψη: περιγράφει

1. τήν *παραλογική* [paralogische] λύση ἀντιφατικῶν πλαισίων ἢ ἄλλιῶς πλαισίων πού δέν προσδιορίζουν μέ μονοσήμαντο τρόπο, δηλαδή τήν ἐμφάνιση νέων, “ἐννόητων” συμπεριφορῶν²¹ καί

2. τήν ἐμφάνιση ἑνός νέου γλωσσικοῦ παιγνίου· δηλαδή ἡ τοπική ἀπροσ-

20. Πρβλ. G. Bateson καί συνεργάτες, “Vorstudien zu einer Theorie der Schizophrenie”, ὁ.π., 278.

21. Γιά τήν ἐννοια τῆς παραλογίας [Paralogie] πρβλ. Jean-François Lyotard, “Das post-moderne Wissen”, *Theatro Machinarum*, τεύχος 3/4, Wien 1982, κεφ. 14, Die Legitimierung durch die Paralogie. Ὁ Lyotard προσπαθεῖ μέσω τῆς ἐννοιας τοῦ γλωσσικοῦ παιγνίου τοῦ Wittgenstein νά περιγράψει τόν κατακερματισμό τῆς ἐνότητας τῆς γνώσης ὡς χαρακτηριστικό στοιχεῖο τοῦ μεταμοντέρνου. Ἐφόσον ἡ ἐννοια τῆς παραλογίας μπορεῖ νά ἀνακατασκευασθεῖ ξεκινώντας ἀπό τόν τρόπο πού τή χρησιμοποιεῖ ὁ Lyotard –ὁ ὁποῖος προσανατολίζεται φανερά πρὸς τήν ἐννοια τοῦ παραλογισμοῦ [Paralogismus] τοῦ Kant–, αὐτή χαρακτηρίζει ἐπομένως μιά κατάσταση (γλωσσικό παίγνιο), ἡ ὁποία στό ἐπίπεδο τῆς γλωσσικῆς λογικῆς εἶναι ἀντιφατική ἢ ἄλλιῶς μή συνεκτική [inkonsistent] καί δείχνει ἔτσι τά ὄρια τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἡ κατάσταση δέν μπορεῖ πιά νά λυθεῖ λογικά, παρά μόνο παραλογικά· ἔτσι περιγράφεται ἡ θέση τοῦ Wittgenstein ὡς ἐξῆς: ἡ βάση τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι θεωρητικά ἀνέφικτη καί βρίσκεται ἔξω ἀπό τό παιχνίδι, δηλαδή στό πραγματολογικό ἐπίπεδο. Ἐπομένως ἡ λύση εἶναι τοπική, πραγματολογική ἢ ἄλλιῶς ὑπερσυμφρασιακή.

σή μας τῆς ὑπερσυγκειμενικότητας καί τοῦ παράδοξου. Στό παραμῦθι τῆς “ἔξυπνης κόρης τοῦ χωρικοῦ”, μιά κοπέλλα περιπίπτει σέ μιά κατάσταση, ἡ ὁποία σύμφωνα μέ τίς λογικές κατηγορίες εἶναι ἀντιφατική ἢ ἀλλιῶς μὴ-ἀποκρίσιμη [unentscheidbar]. Ἡ κοπέλλα θέλει νά ἀπελευθερώσει τόν πατέρα της ἀπό τή φυλακή καί πρέπει γι’ αὐτό νά λύσει ἓνα “αἶνιγμα” ἢ καλύτερα νά βρεῖ μιά διέξοδο ἀπό ἓνα ἀντιφατικό γλωσσικό παίγνιο (ἓνα double-bind), παρόμοιο μέ τό βουδιστικό Κοαν πού ἀναφέραμε προηγουμένως. Ὁ βασιλιάς ζητᾷ ἀπό τήν κόρη τοῦ χωρικοῦ νά ἔρθει σ’ αὐτόν, καί μάλιστα “οὔτε γυμνή, οὔτε ντυμένη”²³. Ἐφόσον ἡ κοπέλλα γιά νά ἀπελευθερώσει τόν πατέρα της διοριστία [Unbestimmtheit] καί ἡ μὴ-ἀποκρισιμότητα [Unentscheidbarkeit] πού προκύπτει ἀπ’ αὐτή ἐπιλύονται μέ τήν εἰσαγωγή νέων κανόνων.

Γιά νά διαφωτίσει καί νά διευκρινίσει αὐτά τά δύο σημεῖα, ὁ Wittgenstein συνεισφέρει κάτι τό ὁποῖο θά συζητήσουμε τώρα σέ σχέση μέ τήν ὑπερσυγκειμενικότητα τοῦ Bateson.

Στά μαθήματα τοῦ 1935, ὁ Wittgenstein συζητᾷ ἓνα μαθηματικό πρόβλημα, πού εἶναι συναφές μέ ἐκεῖνο τῆς ὑπερσυγκειμενικότητας, δηλαδή αὐτό τῆς μὴ-πληρότητας μαθηματικῶν ὑπολογισμῶν. Στό σημεῖο πού μᾶς ἐνδιαφέρει, ἀναφέρει τό γεγονός, ὅτι ὑπάρχουν προβλήματα στά μαθηματικά, γιά τά ὁποῖα δέν ἔχει βρεθεῖ μέχρι στιγμῆς κανένας τρόπος λύσης²². Διαφωτίζει αὐτό τό πρόβλημα μέσῳ μιᾶς ἀναλογίας μέ ἓνα παραμῦθι, σημαντικό γιά τή θεώρη-

22. Αὐτό τό εἶδος μὴ-πληρότητας, γιά τήν ὁποία ὁ Wittgenstein ἐνδιαφέρεται ἐδῶ, δέν ἀφορᾷ τήν κατ’ ἀρχὴν μὴ-πληρότητα, τήν ὁποία ἀπέδειξε ὁ K. Gödel. Ὁ Wittgenstein δέν συζητᾷ στό προαναφερθέν σημεῖο κάποιο συγκεκριμένο μαθηματικό πρόβλημα· ἀσφαλῶς σκέφτεται ἐδῶ τά διάφορα ἄλυτα ἢ μὴ-ἐπιλύσιμα μαθηματικά θεωρήματα, ὅπως παραδείγματος χάριν τό θεώρημα τοῦ Fermat ἢ ἐκεῖνο τοῦ Goldbach, τά ὁποῖα συζητᾷ σέ ἄλλα σημεῖα αὐτῶν τῶν μαθημάτων. Πρβλ. σχετικά μέ αὐτό Wittgenstein, *Lectures*, Cambridge 1932-1935, Oxford 1982, 2, 10 κ. 222. Τό θεώρημα τοῦ Fermat λέει ὅτι γιά τήν ἐξίσωση $x^n + y^n = z^n$ δέν ὑπάρχει λύση στήν περιοχὴ τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν γιά $n > 2$. Γιά $n = 2$ ὑπάρχουν ἀκριβῶς δύο λύσεις. Τό αἶτημα τοῦ Fermat, πού δέν ἔχει ἀποδειχθεῖ μέχρι σήμερα, ἔχει μιά ἐνδιαφέρουσα ιδιότητα γιά τοὺς δικούς μας συσχετισμούς: ἂν εἶναι ἀληθές – ἂν δέν ὑπάρχει λοιπὸν λύση αὐτῆς τῆς ἐξίσωσης στήν περιοχὴ τοῦ ὀρισμοῦ –, τότε εἶναι ἀναπόδεικτη. Πρβλ. σχετικά μέ αὐτό S. G. Kleene, *Mathematical Logic*, New York/London/Sydney 1967, 225-226. Τό θεώρημα τοῦ Goldbach λέει ὅτι κάθε ἄρτιος ἀριθμὸς μπορεῖ νά ἀναπαρίσταται ὡς τό ἄθροισμα δύο πρώτων ἀριθμῶν (ἐκτός ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ 2). Καί τά δύο θεωρήματα οὔτε ἔχουν ἀποδειχθεῖ οὔτε ἀπορριφθεῖ καί γι’ αὐτό τά ὀνομάζουμε ἐπίσης “αἰτήματα”. Πρβλ. σχετικά μέ αὐτό H. Meschkowski, *Richtigkeit und Wahrheit in der Mathematik*, Mannheim-Wien-Zürich 1978, 62 κ.έ.

23. Οἱ ἐκδότες δέν μᾶς δίνουν κανένα στοιχεῖο γιά τίς πηγές. Τό παραμῦθι εἶναι αὐτό πού μᾶς ἄφησαν οἱ ἀδελφοὶ Grimm “Ἡ ἔξυπνη κόρη τοῦ χωρικοῦ”. Πρβλ. Brüder Grimm, *Kinder-und Hausmärchen*, München 1984, 476. Ὁ Wittgenstein μιλᾷ στό κείμενο γιά μιά πριγκίπισσα· στήν οὐσία ὁμως εἶναι μιά κόρη χωρικοῦ, ἡ ὁποία ὠθεῖται σ’ ἓνα double-bind. Ὁ Wittgenstein θεμελιώνει τήν ἀναλογία τοῦ παραμυθιοῦ μέ τά μαθηματικά μέ τό ὅτι καί τά δύο προβλήματα ἔχουν τήν ἴδια μορφή: “Τό πρόβλημα ἦταν ὁ

πρέπει όπωσδήποτε νά ύπακούσει στή διαταγή του βασιλιᾶ, εἶναι ψυχολογικά αδύνατη γι' αὐτήν ἢ φυγή ἢ μιᾶ διεξοδος ἀπό τήν κατάσταση. "Ἐτσι ἔχουμε ἕνα πρότυπο ἐπικοινωνίας, ὅπως τό ὄρισαν ὁ Bateson καί οἱ συνεργάτες του ὡς double-bind καί τό περιέγραψαν ὡς εἰδικό πλαίσιο μάθησης [Lernkontext] γιά τή σχιζοφρένεια. Ἡ κοπέλλα ἀντιδρᾷ στό παράδοξο τῆς πράξης –πού παρουσιάζεται μέ τή μορφή ἑνός ἀντιφατικοῦ ἢ ἀλλιῶς ἀπροσδιόριστου γλωσσικοῦ παίγνιου–, μέ τό νά ἔρθει στόν βασιλιά "ντυμένη"/"γυμνή" μέ ἕνα δίκτυ ψαρέματος. Ὁ βασιλιάς του παραμυθιοῦ τό δέχεται ὡς τή σωστή λύση του "αἰνίγματος" καί παντρεύεται τήν κόρη του χωρικοῦ· ὁ πατέρας βγαίνει ἀπό τή φυλακή. Αὐτά ὅσον ἀφορᾷ τό παραμῦθι καί τή λύση τῆς παράδοξης κατάστασης. Τί θέλει νά μᾶς διευκρινίσει ὁ Wittgenstein μέ αὐτή τήν ἀναλογία; Ὅπως ἀκριβῶς τά πλαίσια κατά τήν ἀλληλεπίδραση, ἢ τό γλωσσικό παίγνιο, δέν παρέχουν κατ' ἀρχάς κανένα κανόνα γιά τό τί σημαίνει "οὔτε γυμνή, οὔτε ντυμένη", ἔτσι καί ἕνα μαθηματικό σύστημα δέν δίνει καμμία δυνατότητα νά ὀδηγηθεῖ ἕνα συγκεκριμένο πρόβλημα σέ μιᾶ λύση. Σ' αὐτό τό σημεῖο λοιπόν, ὁ μαθηματικός ὑπολογισμός εἶναι μὴ-πλήρης [unvollständig], καί ἕνα θεώρημα ὅπως παραδείγματος χάριν του Fermat, τό ὁποῖο λέει ὅτι δέν ὑπάρχει λύση στήν περιοχὴ τῶν φυσικῶν ἀριθμῶν γιά τήν ἐκθετική ἐξίσωση $x^n + y^n = z^n$ ($n > 2$), παραμένει ὑποπροσδιορισμένο ὡς πρός τό νόημά του, δέν ἀποδεικνύεται οὔτε τεκμηριώνεται. Σ' αὐτό τό σημεῖο τό μαθηματικό σύστημα εἶναι ἐπίσης ἕνα συμφρασιακό πλαίσιο πού δέν προσδιορίζει μέ μονοσήμαντο τρόπο, μὴ πλήρες· ἔτσι ἡ δυνατότητα τῆς κατ' ἀρχὴν μὴ-πληρότητας (θεώρημα του Gödel) δέν ἔχει ἀκόμη κριθεῖ, γιατί σ' αὐτές τίς περιπτώσεις πρόκειται γιά τυχαία μὴ-πληρότητα, ἢ ὁποῖα θεωρεῖται ὅτι μπορεῖ κατ' ἀρχὴν νά ἀρθεῖ. Ἡ κοπέλλα στό παραμῦθι διαφεύγει τήν παράδοξη παγίδα ὑπερβαίνοντας τό λογικό *tertium non datur* καί δημιουργώντας κάτι νέο, ἕνα *tertium*, τό ὁποῖο ὁ βασιλιάς ἀναγνωρίζει ὡς "λύση". Ἡ κατάλληλη εἶναι μιᾶ τοπική, παραλογική (Lyotard) λύση τῆς ἀσύμμετρης, παράδοξης κατάστασης καί αὐτή εἶναι παρόμοια μέ τήν ἀντίδραση του μοναχοῦ του Zen ἢ ἑνός σχιζοφρενοῦς, πού δημιουργεῖ ἕνα ὑπερσυμφρασιακό σύνδρομο, γιά νά ξεφύγει ἀπό τίς παράδοξες ἐνδοοικογενειακές δομές ἐπικοινωνίας. Ἀπό τή λύση τῆς κοπέλλας προκύπτει ἕνα νέο γλωσσικό παίγνιο, καί μάλιστα πέρα [über] ἀπό τή διυποκειμενική σύμβαση [Konsens] μεταξύ δύο ἀτόμων. Ἐμφανίζεται ἕνας νέος γραμματικός κανόνας, ὁ ὁποῖος ὀρίζει, τί θεωρεῖται ὡς "οὔτε γυμνή οὔτε ντυμένη". Εἰσάγεται ἐπομένως στή γλώσσα ἕνα νέο παράδειγμα· τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά μιᾶ ἀπόδειξη πού λύνει ἕνα πρόβλημα στά μαθηματικά²⁴. Μέ τήν ἀναλογία του μύθου ὁ Wittgenstein ὑπονοεῖ ἀκόμη ὅτι αὐτό

τύπος: κάνε κάτι πού θά ἔτεινα νά τό ὀνομάσω οὔτε γυμνή οὔτε ντυμένη. Εἶναι τό ἴδιο μέ ἕνα μαθηματικό πρόβλημα: κάνε κάτι πού θά ἔτεινα νά τό δεχθῶ ὡς λύση, ἂν καί δέν ξέρω τώρα μέ τί θά μοιάζει" (ὀ.π., 185-186).

24. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά μαθηματικά. Ὁ Wittgenstein ἀναφέρει στό BGM 196: "Θά μπορούσαμε νά ποῦμε: μιᾶ ἀπόδειξη βοηθᾷ στή συνεννόηση... ἢ ἐπίσης: μιᾶ μαθη-

πού γίνεται αποδεκτό ως λύση, ούτε έχει προβλεφθεῖ, ούτε μπορεί νά προβλεφθεῖ τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τὰ ἄλυστα προβλήματα στά μαθηματικά²⁵.

Ὁ τρόπος συμπεριφορᾶς τῆς κοπέλλας εἶναι ὅ,τι ἀκριβῶς ἐννοεῖ ὁ Bateson λέγοντας ὑπερσυμφρασιακό καί τὸ ἀντιπαραβάλλει μέ τὰ “μετατοπισμένα” συμπτώματα.

Ἄν ἀποδεχθοῦμε τή θεωρία τῆς ὑπερσυμφρασιακῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Bateson, τότε γίνεται σαφής καί ὁ συκειμενισμός του. Ἡ “μετατοπισμένη” συμπεριφορά ἐπαναπροβάλλεται στά ἀντιφατικά συμφρασιακά πλαίσια καί συνεπῶς γίνεται κατανοητή ἀπό γενετικῆς ἀποψης, δηλαδή ὡς ἀντίδραση, νά διαφύγει κανεῖς ἀπό μιά ἀντιφατική ἢ παράδοξη κατάσταση. Ἡ συμπεριφορά πού προκύπτει ἐδῶ, εἴτε γλωσσική, εἴτε μή-γλωσσική, κινεῖται ἀρχικά ἔξω ἀπό τὰ παλαιά πλαίσια πού συγκροτοῦν τὸ νόημα, γιατί στά παλαιά συμφρασιακά πλαίσια δέν ὑπῆρχε καμμία δυνατότητα ἐπιλογῆς σύμφωνη μέ τούς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ, δηλαδή μή-ἀντιφατική. Γιά τόν λόγο αὐτόν, ὁ Bateson ὀνομάζει ἐπίσης μιά τέτοια συμπεριφορά “ὑπερσυμφρασιακή”, διότι ὑπερβαίνει τὰ παλαιά πλαίσια, πού ἦταν στό καίριο σημεῖο μή-προσδιοριστικά ἢ μή-πλήρη. Ἐτσι ὁμως ἡ νέα συμπεριφορά δέν εἶναι ἀκόμη *per se* πλήρης νοήματος· μόνο ὅταν ἐνσωματωθεῖ ἐκ νέου σ’ ἓνα γλωσσικό παίγνιο (νέα πλαίσια), μπορεί νά γίνει κατανοητή ὡς νέα συμπεριφορά μέ κάποιο νόημα. Μποροῦμε νά συναγάγουμε αὐτό τόν συλλογισμό [Gedankengang] ἀπό τήν συζήτηση τοῦ Wittgenstein γιά τίς διάφορες μορφές λογικῶν ἢ σημασιολογικῶν ἀντινομιῶν. Αὐτό πού εἶναι σημαντικό γιά μᾶς στήν ἀντιπαραθέση τοῦ Wittgenstein μέ αὐτά τὰ προβλήματα εἶναι καί ἐδῶ τὸ ἐπιχείρημα τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων [Kontextargument], καί μάλιστα στήν *πραγματολογική* του χρήση. Σχετικά μέ τὰ παράδοξα ὁ Wittgenstein δίνει μάλιστα τήν ἀκόλουθη θεραπευτική συμβουλή:

“Τὸ ἐκπληκτικό, τὸ παράδοξο, εἶναι παράδοξο μόνο σέ ἓνα ὀρισμένο, κατὰ κάποιο τρόπο ἐλλιπές περιβάλλον. Πρέπει νά συμπληρώσουμε μέ τέτοιο

ματική ἀπόδειξη διαμορφώνει τή γλώσσα μας”. Ἐτσι, παραδείγματος χάριν, τὸ θεώρημα τοῦ Fermat πού παραμένει ὑποπροσδιορισμένο, ἂν ἀποδεικνυόταν, θά γινόταν ἓνα παράδειγμα, ἓνας νέος κανόνας, καί μάλιστα μέ τόν ἴδιο τρόπο ὅπως ἡ λύση τοῦ διχτυοῦ ψαρέματος στό παραμῦθι γίνεται ἓνα νέο παράδειγμα. Πρβλ. σχετικά μέ αὐτό τίς παρακάτω παρατηρήσεις στό BGM 163: “Τὸ θεώρημα πού ἔχει ἀποδειχθεῖ μέσω τῆς ἀπόδειξης χρησιμεύει ὡς κανόνας, δηλαδή ὡς παράδειγμα. Διότι ἀκολουθοῦμε τόν κανόνα”. Καί “Ὅταν ἔλεγα, μιά ἀπόδειξη εἰσάγει μιά καινούργια ἐννοια, ἐννοοῦσα κάτι σάν αὐτό: ἡ ἀπόδειξη ἐντάσσει ἓνα νέο παράδειγμα στά παραδείγματα τῆς γλώσσας: ... Θά λέγαμε: ἡ ἀπόδειξη ἀλλάζει τή γραμματική τῆς γλώσσας μας, μεταβάλλει τίς ἐννοιές μας. Φτιάχνει νέους συσχετισμούς καί δημιουργεῖ τήν ἐννοια αὐτῶν τῶν συσχετισμῶν. (Δέν ἐξακριβώνει ὅτι εἶναι παρόντες, ἀλλά ὅτι ἀπουσιάζουν, πρὶν νά τοὺς δημιουργήσει)” (BGM 166).

25. Στό *UG* 559 διαβάσουμε: “Πρέπει νά ἀναλογίζεσαι ὅτι τὸ γλωσσικό παίγνιο εἶναι κατὰ κάποιο τρόπο κάτι τὸ ἀπρόβλεπτο. Θέλω νά πῶ: δέν εἶναι θεμελιωμένο. Οὔτε λογικό [vernünftig] οὔτε μή-λογικό [unvernünftig]. Εἶναι ἐδῶ [Es steht da] -- ὅπως ἡ ζωὴ μας”.

τρόπο αυτό τό περιβάλλον, ώστε αυτό πού φάνηκε παράδοξο νά μὴν ἐμφανίζεται πιά σάν τέτοιο” (BGM 410).

Ἐπομένως τό παράδοξο νοεῖται ἐδῶ ἀπό τόν Wittgenstein ὡς ἀποτέλεσμα μιᾶς θεώρησης πού εἶναι ἐλλιπής ὡς πρὸς τὰ συμφραζόμενα, ἢ ὁποῖα στερεῖται κατάλληλου περιβάλλοντος. Προφανῶς ἐννοεῖ τίς διάφορες μορφές λογικῶν ἢ σημασιολογικῶν παραδόξων· παράδοξα, τὰ ὁποῖα κατὰ τόν Wittgenstein προκύπτουν μέ τήν ἀπομόνωση ὀρισμένων κινήσεων σέ ἓνα γλωσσικό παίγνιο καί προσδίδουν στά ἀποσπάσματα αὐτά τήν ὑπόσταση τοῦ ὅλου. Ἔτσι φαίνεται ὅτι δέν περιέχει κανενός εἴδους παράδοξο τό ἀκόλουθο ἀπόσπασμα: “Ὁ Ludwig ἰσχυρίζεται: Ἐπρέπει νά μιᾶ κανεῖς γιά ὅ,τι δέν μπορεῖ νά ἀποσιωπᾶ. Ἐπιπλέον ἡ πρόταση εἶναι ψευδής, ἀπαντᾷ ὁ Kurt...”. Ἐάν ἀποσύρουμε τώρα τήν πρόταση “Ἐπιπλέον ἡ πρόταση εἶναι ψευδής” ἀπό τὰ συμφρασιακά πλαίσια, τότε ἔχουμε μιᾶ παραλλαγή τοῦ παράδοξου τοῦ Ἐπιμενότι. Ἐάν τή συμπληρώσουμε πάλι μέ τὰ κατάλληλα πλαίσια, τότε ἐξαφανίζεται ἡ δυσκολία, διότι τότε ἔχουμε δηλώσει τὰ συμφρασιακά πλαίσια, τὰ ὁποῖα πληροῦν μιᾶ λειτουργία νοηματικῆς συγκρότησης. Φυσικά αὐτό εἶναι μόνο μιᾶ ὄψη τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ὁ Wittgenstein πραγματεύεται τό παράδοξο· δέν θά θέσουμε ἐδῶ τό ἐρώτημα, ἂν αὐτή ἡ ἐπιχειρηματολογία εἶναι κατάλληλη ἢ ὄχι γιά τό πρόβλημα· ὅπως δὲ ὁ Wittgenstein μέ τήν ἀρχή τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων ὡς θεραπευτική προσέγγιση θέτει σέ πρῶτο πλάνο μιᾶ σκέψη, ἢ ὁποῖα εἶναι σημαντική τόσο γιά τήν κατανοοῦσα [verstehende] κοινωνιολογία, ὅσο καί γιά τή θεωρητική-ἐπικοινωνιακή ψυχιατρική. Ἡ ἀρχή τῶν συμφρασιακῶν πλαισίων μέ τήν προτεινόμενη ἐδῶ μορφή ἑνός κανόνα συμπλήρωσης εἶναι στήν οὐσία τῆς ἢ προσέγγιση τῆς οἰκογενειακῆς θεραπείας, ἢ ὁποῖα θεωρεῖ τήν οἰκογένεια ὡς τὰ πλαίσια, στά ὁποῖα ἡ “μετατοπισμένη” συμπεριφορά ἔχει τίς ρίζες τῆς. Ἡ συμπεριφορά πού ἐμφανίζεται ὡς παράδοξη θεωρεῖται ὅτι εἶναι μιᾶ προσπάθεια λύσης, μιᾶ προσπάθεια νά ὑπερβεῖ κανεῖς τὰ πλαίσια στά ὁποῖα ἰσχύουν ἀντιφατικοί κανόνες (double-binds) –πού εἶναι συνεπῶς μή-ἀποκρίσιμα– καί ἔτσι νά δημιουργήσει τή συμπεριφορά, πού ὁ Bateson ὀνόμασε “ὑπερσυμφρασιακή”²⁶. Ἐάν τώρα στραφούμε πάλι πρὸς τό παράδειγμά μας, τήν “ὑπερσυμφρασιακή” συμπεριφορά

26. Τό πρόβλημα τῶν ὑπερσυμφρασιακῶν προτάσεων πού θεματοποίησε ὁ Bateson εἶναι συναφές μέ αὐτό τῆς μή-πληρότητας ἐπαρκῶς πολύπλοκων ὑπολογισμῶν. Οἱ μή-ἀποκρίσιμες προτάσεις πού ἀπέδειξε ὁ Gödel νοοῦνται ὡς ὑπερσυμφρασιακές. Δέν εἶναι προσδιορισμένες στόν ἐκάστοτε ὑπολογισμό (πλαίσια). Πρβλ. Kurt Gödel, “Über formal unentscheidbare Sätze der Principia Mathematica und verwandter System”, *Monatshefte f. Mathematik und Physik*, τ. 37, 1931. Μιᾶ μικρή σύνοψη αὐτοῦ τοῦ θεωρήματος, κατανοητή καί ἀπό μή-μαθηματικούς, μᾶς δίνει ἐκτός ἀπό τόν Meschkowski, ὁ.π., S.G. Kleene, *Introduction to Metamathematics*, Groningen 1967, 204-206. Ὁ Gödel εἶχε ἤδη ἐπισημάνει ὅτι οἱ δύο προτάσεις του (1. Ὁταν ὁ ὑπολογισμός εἶναι μή-ἀντιφατικός, ὑπάρχει μιᾶ τυπικά μή-ἀποκρίσιμη πρόταση. 2. Ὁταν ὁ ὑπολογισμός προὑποτίθεται ὅτι εἶναι ἀπαλλαγμένος ἀντιφάσεων, τότε αὐτή ἡ μή-ἀντιφατικότητα στόν ὑπολογισμό εἶναι μή-ἀποδείξιμη) εἶναι συναφεῖς μέ τίς ἀντινομίες τοῦ ψευδόμενου καί

τῆς κόρης τοῦ χωρικοῦ, ἢ προσπάθειά της, νά διαφύγει τήν παράδοξη κατάσταση, ὅπως τό τονίσαμε, πρέπει νά εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρχικά ὑπερσυμφρασιακή, παραλογική, ὅπως εἶπαμε μέ τόν Lyotard. Ἐπομένως καί ἡ ἀντίδρασή της εἶναι σημασιολογικά ὑποπροσδιορισμένη. Αὐτό σημαίνει ὅτι ἡ συμπεριφορά εἶναι βέβαια δυνατόν νά κατανοηθεῖ γενετικά ἀπό τήν κατάσταση, ἀλλά δέν εἶναι ἀκόμη ἐννόητη. Πλήρης νοήματος γίνεται μόνο τότε, ὅταν ἐνσωματώνεται σ' ἕνα νέο γλωσσικό παίγνιο. Ἐτσι κατανοεῖται καί ἡ λύση πού δίνει ἡ κοπέλλα μέ τό δίχτυ ψαρέματος. Ἡ συμπεριφορά της ἦταν ὑπερσυμφρασιακή, –ἔξω ἀπό τό παιχνίδι, οὔτε μέ νόημα οὔτε χωρίς νόημα– καί συνεπῶς ἔξω ἀπό τά ὅρια τῆς ὀρθολογικότητάς μας. Μέ τήν ἀναγνώριση τοῦ βασιλιᾶ γίνεται λύση καί ἀποτελεῖ ἕνα νέο παράδειγμα, ἕνα νέο γλωσσικό παίγνιο γιά μελλοντικές καταστάσεις. Τό γλωσσικό παίγνιο μεταξύ τοῦ βασιλιᾶ καί τῆς κόρης τοῦ χωρικοῦ δέν εἶναι τώρα πιά παράδοξο, μπορούμε νά τό παρακολουθήσουμε, νά τό παίξουμε, γιατί δέν περιέχει πιά κανέναν ἀντιφατικό κανόνα. Ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἀρχικά “μετατοπισμένη” (ὑπερσυμφρασιακή) συμπεριφορά ἐνσωματώνεται τώρα στή νέα γραμματική ἐνός νέου παιχνιδιοῦ καί μιά νέα ὁμοιότητα θεμελιώνεται συμβατικά μεταξύ γλώσσας καί πράξης.

Στόν Schapp δέν βρίσκουμε χωρία συναφῆ πρός αὐτό τό πρόβλημα, γιατί εἶχε συλλάβει τήν ἐννοια “ἱστορίες” εἰδικά μέ φιλοσοφική μέθοδο (ὑπερβατολογικά-ἐρμηνευτικά) καί γι' αὐτό δέν ἐξέτασε καμμία περίπτωση ἐπικοινωνιακῆς πράξης, ὅπου οἱ ἱστορίες δέν εἶναι ἐπαρκεῖς, γιά νά προσδιορίσουν τό νόημα. Μέ τήν ἀφηγηματική [narrative] φαινομενολογία φαίνεται ὅτι καί ἡ αὐτοκατανόηση μπορεῖ νά λαμβάνει χώρα μόνο μέσα σέ ἱστορίες (βιογραφία κ.λπ.). Τό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας ψυχαναλυτικῶν ἐρμηνειῶν θά μπορούσε ὡς ἐκ τούτου νά παραμερισθεῖ ὀριστικά, ἂν ἡ ψυχαναλυτική θεραπεία κατανοεῖτο ὡς προσχέδιο μιᾶς παραδειγματικῆς ἱστορίας τῶν ἀναλυόντων· μιᾶς ἱστορίας, πού ἐνσωματώνει ἐκεῖνα τά πρότυπα συμπεριφορᾶς (ὄνειρα, νευρώσεις κ.λπ.), πού ἦταν πρὶν ἀκατανόητα γιά τόν πάσχοντα, σέ μιά νέα ἱστορία, τήν ὁποία μαθαίνει νά δέχεται ὡς δική του²⁷. Ἐτσι ἡ νέα ἱστορία τοῦ πά-

τοῦ Richard: “Μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ γενικά κάθε ἐπιστημολογική ἀντινομία γιά μιά τέτοιου εἴδους ἀπόδειξη μή-ἀποκρισιμότητας” (175, παρατήρηση 14). Ἀπ' αὐτό γίνεται σαφές ὅτι ἡ παραδοξολογία [Paradoxologie] τῆς ομάδας τοῦ Palo-Alto –ὁ δημιουργικότερος στοχαστής τῆς ὁποίας ἦταν ὁ Bateson– εἶναι συναφῆς μέ τό πρόβλημα τῆς μή-ἀποκρισιμότητας. Βεβαίως, οὔτε ἐδῶ πρόκειται γιά τό πρόβλημα τῆς κατ' ἀρχὴν μή-ἀποκρισιμότητας ὅπως στόν Gödel. Οἱ παράδοξες καταστάσεις, τίς ὁποῖες θεματοποιεῖ τό “double-bind”, ἢ κοπέλλα στό παραμῦθι, εἶναι περιπτώσεις θεωρητικῆς μή-ἀποκρισιμότητας· καί στό σημεῖο αὐτό προτείνεται ἡ θέση, ὅτι τά ψυχωσικά συμπτώματα ἀποτελοῦν μιά παραλογική διέξοδο, γιά νά ὑπερβεῖ κανεῖς τή λογικά ἀσύμμετρη καί ψυχολογικά ἀβάστακτη κατάσταση καί νά δημιουργήσει ἕνα ἀλογικό [alogisches] tertium.

27. Ἐναν τέτοιο δρόμο προτείνει ὁ J. Habermas στήν κριτική τῆς φροϋδικῆς μεταψυχολογίας. Βεβαίως δέν ἀναφέρεται στόν Schapp, ἀλλά στους Dilthey καί Danto. Πρβλ.

σχοντα αποτελεί έναν νοηματικό ορίζοντα για τό μέχρι τότε άκατανόητο και τοῦ επιτρέπει νά ενσωματώσει μέ νόημα αυτό που ήταν πρίν άνορθολογικό, άπωθημένο, άφορισμένο, σέ μιά άλλαγμένη προσωπική ταυτότητα. Τό έρώτημα για τήν *αλήθεια* τής νέας ίστορίας θεωρεΐται ως *θεραπευτικό-πραγματολογικό* και δίνεται έτσι άπάντηση στό έρώτημα, λαμβάνοντας τόν πάσχοντα ως *μέτρο τῶν πραγμάτων*, άν αυτός θά διατηρήσει ή θά παραιτηθεΐ από τά συμπτώματά του.

Έργα τοῦ L. Wittgenstein που παρατίθενται στό κείμενο:

TLP	= <i>Tractatus logico philosophicus</i>
PU	= <i>Philosophische Untersuchungen</i>
BGM	= <i>Bemerkungen über die Grundlagen der Mathematik</i>
LSPP	= <i>Letzte Schriften über die Philosophie der Psychologie</i>
PB	= <i>Philosophische Bemerkungen</i>
BB	= <i>Das Blaue Buch</i>
ÜG	= <i>Über Gewissheit</i>
Z	= <i>Zettel</i>

σχετικά μέ αυτό J. Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt/m. 1973, 190 κ.έ. και 320 κ.έ.